

Välkommen till Romernas historia

Välkommen till denna hemsida som ger dig mer kunskap om romernas historia. Hemsidan är uppdelad i flera delar och du väljer själv vilket tema du vill läsa om genom att klicka på de olika temaflikarna. Hemsidan är interaktiv och för vissa delar kan du behöva ladda ner Adobe Flash Player. Denna kan du ladda ner gratis här. Vill du sedan testa dina kunskaper klickar du på Uppgifter.

HUSVAGNEN

När familjen fick flytta in i en lägenhet 1958 skeppades vagnen över till det forna Östtyskland där en ny romsk familj flyttade in och reste med den fram till 1982. Därefter har vagnen fått stå på en gård utanför Berlin i Tyskland tills 2010, då den hittades av Romska Kulturcentret i Malmö och skickades tillbaka till Sverige för renovering.

GARDEROBEN

Romernas kläder har alltid varit utmärkande och klädseln har varit ett sätt för romer att identifiera (känna igen) varandra vart än de kom. Romerna bar sina kläder med respekt för varandra och sig själva. Stora delar av den mänskliga kroppen är tabu bland romer och kläder som kunde anses vara utmanande bars inte av romer.

KARTAN

Romerna finns i hela världen. Omkring 20 miljoner romer lever i världens alla kontinenter. Romerna har förflyttat sig över hela världen i deras sökande efter ett bättre liv. Flytten har inte alltid varit frivillig. Det finns t.ex. teorier (tankar) om att de första romerna i Nordamerika kommit som slavar.

INTERVJUER

En vanlig dag kunde till exempel se ut så här:

Monikas far brukade vakna tidigt på morgonen, vid fem tiden. Monikas mor fick börja dagen med att samla ved till ugnen så hon kunde koka kaffe till sin man och hans bröder. Monika minns hur hon och hennes bror Bernhard kunde vakna till doften av nybryggt kaffe och höra småpratandet från farbröderna som satt inne i tältet eller husvagnen. När det var lunchdags så brukade oftast en eller flera av de romska kvinnorna laga mat i en stor gryta, det skulle räcka till alla. Maten brukade oftast bestå av några höns som männen hade ordnat genom någon affär eller kanske någon snäll bonde hade sålt lite mat till dem.

HISTORIA

Romerna har i århundraden kunnat försörja sig på sitt hantverk och expertis inom olika områden. Romerna var och är fortfarande mycket duktiga handelsfolk och reste ofta runt i världen för att söka nya varor för försäljning. I Sverige var romerna ett exotiskt inslag på de stora marknaderna där de sålde hästar, mattor, grytor, knivar mm.

UPPGIFTER

Här hittar du enklare uppgifter som testar dina nya kunskaper om romernas historia. Du kan skriva ut dem och dela med dig till andra.

Romernas historia

På denna sida kan du läsa om romernas historia från Indien där resan började för över 2000 år sedan. Under knappen Kartan kan du läsa mer fakta om romerna i de flesta länder i Europa. Under knappen Husvagnen finns en 360-graders bild där du kan se dig omkring i en äkta romsk vagn. Ladda upp en egen bild på ditt ansikte och prova romska kläder under knappen Garderoben.

Romernas resa började i Indien under 900- eller 1000-talet. Orsaken till varför romerna lämnade Indien är okänd. Det kan ha varit svält, förföljelse eller religiösa motsättningar i samband med islams inträde i Indien. Romerna färdades längs Sidenvägen mot Egypten och Turkiet, genom Grekland och till sist Europa. År 1512 noteras romerna först i Sverige. Då beskriver Stockholms tankebok hur en greve Antonius kommer till landet i sällskap med ett stort antal romska familjer. Under århundradena som följer kommer flera kungliga befallningar och riksdagsbeslut som går ut på att försöka köra romerna ut ur landet. Hur romerna levt och försörjt sig kan du läsa mer om genom att läsa de olika stycken som finns på denna hemsida.

Grupperingar

Romerna är indelade i olika grupper. De fem romska grupperingar som erkänts i Sverige är:

Svenska romer (talar oftast Khelderash)

(har kommit in i Sverige runt 1800 – 1850 – talet från Rumänien via Ryssland)

Utomnordiska romer (talar oftast Lovari)

(har kommit in i Sverige från slutet av 1950 – talet från hela Europa)

Nyanlända romer (talar oftast Arli/gurbeti)

(har kommit in i Sverige i samband med kriget på Balkan 1990 – talet och fram)

Finska romer (talar oftast Kaale)(har kommit in i Sverige under 1600 – 1700 – talet, och i samband med arbetskraftsinvandringen på 1960 – talet)

Resandefolket (ibland omnämnda som resande) (talar oftast Svensk romani) (räknas till de första romerna i Sverige från 1500 – talet) Utöver finns det tiotals undergrupper i varje gruppering som inte erkänts i Sverige. Romerna bor utspridda över landet och de har inget förvaltningsområde som samiska, meänkieli och sverigefinska har.

Traditionella yrken

Romerna har i århundraden kunnat försörja sig på sitt hantverk och expertis inom olika områden. Romerna var och är fortfarande mycket duktiga handelsfolk och reste ofta runt i världen för att söka nya varor för försäljning. I Sverige var romerna ett exotiskt inslag på de stora marknaderna där de bl.a. sålde hästar, mattor, grytor, knivar mm. Kvinnorna spådde i kort, folks händer, spåkulor och kaffesump. Spådomen var en viktig inkomstkälla. De flesta romerna var musiker och uppträdde på gator och torg, marknader, restauranger, folkparker mm med sin musik, dans och sång. Musiken var alltid accepterad av samhället, romerna var dock inte accepterade i samhället. Många romska familjer i Sverige försörjde sig med kringresande cirkus och nöjesfält (tivoli) där de erbjöd karuseller, skjutbanor, Starke Adolf, Skäggiga Damen m.fl. andra attraktioner för entrébiljetten som var 50 öre. En del romer var oerhört duktiga hantverkare och kunde få uppdrag av bl.a. den svenska kyrkan för att tillverka dopfuntar och krucifix. Observera att samma kyrka inte tillät romerna varken att döpas, vigas eller begravas. Romerna slipade knivar och plogar eller tillverkade hästskor. Alla i familjen hjälpte till, även barnen. Ofta fick barnen stå på torg och sjunga eller uppträda, en del sålde flätkorgar, andra sålde blommor.

Skola

Romerna i Sverige tilläts inte gå i regelbunden skola förrän 1959. Sverige införde skolplikt 1842 men den gällde inte för romska barn. Anledningen var att de inte var folkbokförda, de hade inte en fast adress. Men staten tillät heller inte romerna stanna kvar i mer än tre dagar i en kommun och

då kunde inte romerna heller bli folkbokförda. För de flesta romska barn betydde detta att de inte fick någon skolgång alls fram till 1959. För en del barn fanns det en möjlighet att det kom ut en lärare från kommunen till lägret under sommarlovet, om föräldrarna ville betala för det. Lärarna kunde då tjäna extra sommarlovspengar på de romska barnen och fick även följa med romerna under deras resor i Sverige. De romska barnens föräldrar fick köpa in gamla skolbänkar och föräldrade skolböcker för att barnen skulle kunna lära sig läsa och skriva under de korta perioderna som lärarna undervisade dem. Eftersom all undervisning skedde utomhus var det bara under soldagarna som undervisningen skedde. Regniga sommandagar spenderade de romska barnen på att hjälpa föräldrarna med försörjningen. På 1950 – talet började flera olika specialskolor för vuxna romer starta upp men den ”riktiga” skolgången för de romska barnen tog fart först i början på 1970 – talet då romer själva började utbilda sig till lärare och kunde hjälpa de romska barnen i skolorna.

Hälsa

Under en lång tid förvägrades (de fick inte) romer sjukvård i Sverige. Detta betyder att de flesta romer som blev sjuka fick inte den hjälp som de behövde och att romska barn inte heller fick någon vaccination i förebyggande syfte. Romska kvinnor som skulle föda barn fick oftast förlösa (föda) barnen där de för tillfället befann sig, i skogen, i ett tält, i en vagn eller på annan plats. Många av de nyfödda barnen fick ingen nödvändig sjukvård och många spädbarn, (bebisar) dog av kylan i tälten och vagnarna. Många barn blev sjuka av att inte ha tillräckliga kläder och skor under de långa och kalla vintrarna. Romerna använde sig ofta av egentillverkade (de gjorde själva) läkemedel baserade på örter, blad och andra naturmedel. För att förebygga olika infektioner och sjukdomar var romernas tillfälliga bostadsplats och vagnar väldigt rena. Fastän romerna kanske slog läger mitt i skogen så sopades det och alla dunbolstrar (täckan) luftades dagligen. Personer som blev svårt sjuka isolerades i ett tält eller vagn, även kvinnor som nyss fött ett barn isolerades i sex veckor, 40 dagar för att barnet och mamman skulle hinna bygga upp ett immunförsvar. Under denna tid fick endast pappan besöka sin fru och sitt barn. Romska barn ammadades under långa perioder och detta tros vara en anledning till att sjukdomar och infektioner inte drabbade romerna så hårt som det borde tänkas göra med tanke på hur romernas liv och vardag såg ut.

Musiken

Romernas musik är ett av de absolut viktigaste sätten romerna kan uttrycka sina känslor på. Romerna var ofta och är fortfarande kända för sin musik som en viktig och speciell ingrediens i folks glädje världen över. Den romska musiken är inte en stil utan finns i alla musikstilar. Flera musikstilar har inspirerats av den romska musiken. Flera av de mest kända tonsättarna som t.ex. Beethoven, Brahms och Bach inspirerades ofta av romsk musik. Musiken för romerna har ofta varit en del av deras levebröd, för många romer var det ett sätt att överleva kriget, då militären ofta behövde underhållas när de inte krigade. Den romska musiken är idag fortfarande fullt levande och utövas varje dag i alla världens länder. Romerna använder sig av musiken när de är glada, ledsna, arga, bittra, i sorg, i vemod. I alla människans humörsväng finns den romska musiken närvarande. Flera romska musiker har idag musiken som sitt levebröd och är stora världsartister. Gipsy Kings är de mest kända för omvärlden med stora hitlåtar som Bamboleo och Djobi Djoba. En av världens bästa gitarrister var en fransk-belgisk rom, Django Reinhardt. Djangos improvisationer inspirerar än idag världsartister som Bob Dylan och många fler. Igenom hela Europa ser man romska musiker uppträda på gatan, i restauranger, på nattklubbar, stora konsertsalar och världsscener. 2007 vann den romska tjejen Marija Serifovic, Eurovision Song Contest med sin melodi Molitva. Flera av Europas största hitlåtar innehas av romska artister. På sajter som Youtube och Spotify m.fl. finns tusentals romska musiker som du kan lyssna till. Du har säkert stött på romsk musik i Sverige eller utlandet, du har bara kanske inte tänkt på det.

Andra världskriget

Under 1939 – 1945 var romerna i Tyskland och andra europeiska länder utsatta för nazisternas förföljelse och uppemot 1 500 000 – 2 000 000 romer dödades under andra världskriget och i de olika koncentrationslägren i Europa. Sverige hade under åren 1914 – 1954 ett in – och utrese-

förbud för romer, det betyder att inga romer varken får resa in till Sverige eller ut ur Sverige. Det betyder att Sverige inte släppte in några romska flyktingar eller överlevande från Förintelsen pga. sin stängda gräns under åren 1914 – 1954. Bara tre romer anges under den tiden har lyckats ta sig in i Sverige. Andra som försökte fördes till dödslägrät Auschwitz – Birkenau i Polen. Andra världskriget pågick under åren 1939 – 1945. I tider av misär och kriser är det vanligt förekommande att det skapas nya stereotyper om olika befolkningsgrupper. Romer blev under andra världskriget en tacksam syndabock för majoritetssamhällets motgångar. Rykten spreds om att romer spred smittor och att samtliga var kriminella. När det andra världskriget härjade som allra värst, härsknade även nazisternas politik mot romerna, från marginalisering, trakassering och diskriminering till ett rent folk mord. Personer med romsk härkomst blev avskedade från den tyska krigsmakten och blev arresterade. Baltikum blev av de tyska myndigheterna beordrade att mörda de romer som var kringresande. Dessa romer blev anklagade för att spionera åt fiender samt att sprida sjukdomar. Men det var inte enbart de kringresande romerna som blev utsatta, utan de bofasta romerna föll även offer för denna politik. I dödslägrät i Auschwitz upprättades en särskild avdelningen för romer. Under kulmen så hölls som mest 20 000 romer där från olika europeiska länder. SS-läkaren Josef Mengele, utförde på daglig basis experiment på både romska barn och vuxna. Under 1944, närmarare bestämt natten mellan den 2 och 3 augusti, dödades samtliga fångar som befann sig i denna avdelning.

Religion

Romerna har ingen egen religion utan tar till sig den religion som tillämpas i landet de befinner sig i och anpassar den till sin vardag. Romerna är i majoriteten väldigt religiösa och samtliga av världens trosuppfattningar, världens olika religioner, är representerade bland romerna. En del romer är katoliker, en del muslimer, andra Jehovas vittnen, pingstvännen, ateister osv. I de flesta länderna var romerna inte välkomna att delta i t.ex. Gudstjänster i kyrkan eller vigas, döpas och begravas av en präst. Många romer hade i sina tält och vagnar ett eget altare, en plats med religiösa symboler där de kunde be för sig själv och sina familjer. Idag är romerna välkomna till kyrkan och många döper sina barn eller vigs i kyrkan av en präst. Alla begravningar i Sverige sker idag på kyrkogårdar. Den Svenska Kyrkan har under romernas långa vistelse i Sverige på olika sätt varit delaktig till försöken att driva romerna ur Sverige med olika lagar och förordningar, bestämmelser. På mitten av 1500 – talet kallade Laurentius Petri, den första protestantiske ärkebiskopen i Sverige, romer för gudlösa och förbjöd prästerna att befatta sig med dem: ”Det onda folket” skulle varken döpas eller begravas. Präster som gjorde motstånd blev avskedade. På Riksdagen i Örebro 1617 krävde prästerskapet att alla romer skulle förvisas ur landet. 1637 kom ”Tattarplakatet”, Sveriges grymmaste lag som liknar en etnisk rensning. Efter en tidsfrist på några månader skulle alla romer den 8 november ha lämnat landet. Man vet inte hur lagen hanterades men troligen flydde många romer till Finland och Tyskland. Det finns inte heller några siffror på antalet romska kvinnor och män som pga. lagar mot trolldom och spådomskonst mördades på 1600 – talet. På kung Karl IX initiativ bestämdes 1686 att romska barn skulle få döpas och föräldrar skulle undervisas och bli en del av den kristna gemenskapen. Det är dock tveksamt om detta historiska dokument speglar verkligheten. På 1700 – och 1800 – talet kom på nytt hårda bestämmelser – samt röster som ville skydda romer, som t.ex. en motion, förslag, i riksdagen 1897: Vi kan inte ”behandla dessa olyckliga endast såsom en besvärlig samhällsohyra”, utan människokärlek och barmhärtigheten. I stället ska man behandla romer som medmänniskor. År 2000 bad Svenska Kyrkans högste ansvarige, ärkebiskopen KG Hammar, om ursäkt för hur kyrkan behandlat romerna i Sverige.

Romerna idag (Sverige)

Idag lever ca 50 000 romer i Sverige. Romerna är sedan år 2000 en erkänd nationell minoritet i Sverige och även språket romani chib är ett nationellt minoritetsspråk. Romerna i Sverige är idag bofasta, de är inte längre kringresande och bor heller inte längre i vagnar och tält. De romska barnen har tillgång till regelbunden skolundervisning och tar del av den som alla andra svenska skolbarn. Romska barn föds idag på sjukhus och inte i tält. Romer har idag tillgång till sjukvård och de flesta är svenska medborgare. Idag kan romer delta i gudstjänster, döpas, vigas och begra-

vas i en svensk kyrka. Idag är det heller inte tillåtet längre att förbjuda romer tillträde, (att de inte får komma in) på restauranger, sjukhus och butiker. Romerna har idag rösträtt, framtill 1959 hade romerna i Sverige inte rösträtt. Det finns idag ett mindre politiskt aktiva romer i Sverige men inget romskt politiskt parti. Däremot finns det hundratals romska organisationer (föreningar) som på olika sätt arbetar för romernas intressen. Det finns idag romska kulturcentra som arbetar för att skydda och bevara den romska kulturen. Det finns romska ungdomsförbund som arbetar för att utveckla romska ungdomar. Det finns idag inga särskilda lagar för romer längre. Däremot finns det en minoritetslag för att skydda den romska kulturen, historien och det romska språket. Sveriges regering har beslutat om att romerna ska inkluderas (ta del av) i samhället. Detta ska ske under en 20 – års period (2012 – 2032) En del vuxna romer har fasta arbeten inom olika yrken, en del är egenföretagare och en del är studerande. En större del av de vuxna romerna står utanför arbetsmarknaden, det betyder att de inte har ett arbete. Det finns fortfarande många fördomar mot romer kvar i samhället som gör det svårare för romer att klara sig i samhället. Fördomarna hindrar ofta romerna från att få arbete eller en lägenhet i de områden de själva vill bo i eller kanske plats på skolan de vill gå i. Fördomarna finns för att samhället inte känner till romerna eller den romska historien.

Därför finns denna hemsida

Hemsidan är en del av en verksamhet som heter ”Vi är romer” och bl.a. turnerar den romska vagnen som du kan se här på hemsidan runt i hela Sverige till museer. Faktiskt är hela denna hemsida uppbyggd efter vagnen och den utställning med kläder och mycket annat som följer med. Hemsidan är till för Dig i skolan som läser om romer, eller Dig som pedagog som söker undervisningsmaterial till ämnet Nationella minoriteter som numera ingår i Läroplanen. Hemsidan är även till för Dig som bara är nyfiken och vill veta mera om romerna, en utav Sveriges nationella minoriteter. Hemsidan är framtagen med enkla texter som ska ge dig oavsett vem du är mer kunskap till den nationella minoriteten romer. Hemsidan har flera interaktiva delar som du säkert kommer att ha nytta av.

Denna hemsida är framtagen av Romska Ungdomsförbundet i samverkan med Romska Kulturcentret i Malmö och finansierad av bl.a. Allmänna Arvsfonden.

Länkar

www.rufs.org

www.rkcmalmo.se

www.levandehistoria.se

www.arvsfonden.se

Den romska befolkningen

Genom att klicka på länderna får du veta var romerna lever i Europa och lite om romernas situation i de olika europeiska länderna. Hemsidan är interaktiv och för vissa delar kan du behöva ladda ner Adobe Flash Player.

Romerna finns i hela världen. Omkring 20 miljoner romer lever i världens alla kontinenter. Romerna har förflyttat sig över hela världen i deras sökande efter ett bättre liv. Flytten har inte alltid varit frivillig. Det finns t.ex. teorier (tankar) om att de första romerna i Nordamerika kommit som slavar. När guld hittades t.ex. i Australien vallfärdade hundratusentals människor till den nya världen. Däribland även romer. Romerna finns i Asien, Afrika, Australien, Nord- och Sydamerika. 15 miljoner romer lever i Europa vilket gör romerna till Europas största minoritet. Romerna kom till Europa genom Grekland på 1300 – talet. Romernas resa började i Indien under 900- eller 1000-talet. Orsaken till varför romerna lämnade Indien är okänd. Det kan ha varit svält, förföljelse eller religiösa motsättningar i samband med islams inträde i Indien. Romerna färdades

längs Sidenvägen mot Egypten och Turkiet, genom Grekland och till sist Europa. År 1512 noteras romerna först i Sverige. Då beskriver Stockholms tankebok hur en greve Antonius kommer till landet i sällskap med ett stort antal romska familjer. Under århundradena som följer kommer flera kungliga befallningar och riksdagsbeslut som går ut på att försöka köra romerna ut ur landet. 1617 beslöts att alla romer skulle utvisas och tjugo år senare togs ett beslut om att romska kvinnor och barn skulle utvisas, medan alla romska män skulle avrättas (dödas). Trots förföljelserna höll sig romerna kvar i landet och under 1700-talet tjänstgjorde en hel del romska män i det svenska försvaret. 1914 – 1954 stängde Sverige sin gräns helt för romer. Inga romer fick varken resa in eller resa ut från Sverige. Under 1939 – 1945 var romerna i Tyskland och andra europeiska länder utsatta för nazisternas förföljelse och uppemot 1 500 000 – 2 000 000 romer dödades under andra världskriget och i de olika koncentrationslägren i Europa. Sverige släppte pga. sin stängda gräns inte in några romska flyktingar eller överlevande från Förintelsen. Idag lever flest romer i Rumänien, ca två miljoner romer tätt efterföljt av Bulgarien, Slovakien, Tjeckien och Ungern. I Rumänien såldes romer som slavar på marknader och torg fram till 1850 – talet. I Sverige är romerna sedan år 2000 en utav Sveriges fem erkända nationella minoriteter. Kartan nedan visar kort om var de flesta romerna lever i Europa och lite om romernas situation i de olika europeiska länderna. Genom att klicka på länderna får du mer information.

Den romska husvagnen

Hitta saker i vagnen och lär dig mer om kortleken, flaggan, kaminen, spisen och altaret. Du kan även lyssna på de inlästa texterna. Hemsidan är interaktiv och för vissa delar kan du behöva ladda ner Adobe Flash Player.

Det du ser här en traditionell romsk vagn. Vagnen är byggd i trä och allt är byggt för hand. Romska familjer byggde sina egna vagnar av olika material som de hade tillgång till och därför finns det inte två vagnar som är ens. Det kunde gå ett helt år för en romsk familj att bygga sin vagn. Romerna levde i vagnar under perioden 1900 – 1959. Innan dess levde romerna i enkla tält. Romerna kom till Sverige 1512. Romernas liv som kringresande var ett resultat av Sveriges många olika lagar för romer. En lag sa t.ex. att ”inga romer får stanna kvar mer än tre dagar i en kommun”. Ibland kunde romerna stanna kvar längre om det fanns ett behov för dem. Om t.ex. en bonde behövde extra arbetare för att samla in en skörd eller om mejerierna behövde romerna för att förtenna (lägga ett tunt lager tenn) inuti deras stora kärl där mjölken förvarades. Bonden eller mejeriet fick då utfärda (skriva) ett intyg om att romerna verkligen behövdes och att de skulle få stanna kvar mer än de tre dagar som lagen tillät. Vagnarna kunde se mycket olika ut och skiljde sig i storlek och utseende. Romerna byggde vagnarna för att hålla under en mycket lång tid. Som mest kunde romerna bo i en sådan vagn som på bilden i 50 år. De allra första vagnarna drogs med hästar. När lastbilar och bilar blev allt mer vanligare kunde romerna byta in sina fina hästar mot en dragbil.

Romerna var mycket duktiga hantverkare och kunde göra underverk med det material de hade tillgång till. Allt i denna vagn är återanvänt material. Dörrarna kommer från SJ:s 2-klass tågagnar. Överlyktan (glasen i taket) är rester från olika glasmästare som romerna slipat och passat in i vagnens tak. Allt trä som använts är spillvirke från snickerier. Hjulen kommer från en bondes lastvagn för halm. Vagnen på bilden är byggd i Sverige 1954 och har och tillhört en romsk familj i Sverige. När familjen fick flytta in i en lägenhet 1958 skeppades vagnen över till det forna Östtyskland där en ny romsk familj flyttade in och reste med den fram till 1982. Därefter har vagnen fått stå på en gård utanför Berlin i Tyskland tills 2010, då den hittades av Romska Kulturcentret i Malmö och skickades tillbaka till Sverige för renovering. Idag är detta den enda bevarade romska vagnen i Sverige, de flesta romerna valde att bränna upp, sälja eller stycka upp sina vagnar när de fick tillgång till lägenheter i Sverige. Romerna gjorde detta för att tydligt markera för staten att de inte ville återgå till kringresandet.

Välkommen till Romernas garderob

Nu kan du pröva de romska kläderna genom att ta en bild på dig själv. Du kan använda dig av en digitalkamera, Iphone, Ipad eller annan smartphone. Hemsidan är interaktiv. Du behöver en webbläsare som klarar HTML5. Vill du sedan testa dina kunskaper klickar du på Uppgifter.

Romernas kläder har alltid varit utmärkande och klädseln har varit ett sätt för romer att identifiera (känna igen) varandra vart än de kom. Romerna bar sina kläder med respekt för varandra och sig själva. Stora delar av den mänskliga kroppen är tabu bland romer och kläder som kunde anses vara utmanande bars inte av romer. De romska kvinnorna bar oftast långa färgglada kjolar med blusar i olika stil. Männerna bar oftast en svart byxa, väst, stövlar och hatt. Klädseln skiljde sig beroende på vilken stam romerna tillhörde, hur gamla de var, om de var gifta eller ogifta och om de var i sorg (när någon dör). Ogifta unga kvinnor bar ofta kortare kjolar än gifta kvinnor. Gifta kvinnor bar "diklo", en huvudduk som symbol för hennes äktenskap. Om en kvinna var gravid bar hon en "ketrinsa", ett förkläde för att dölja sin mage och graviditet. En gift kvinna bar ofta mer smycken än en ogift kvinna eftersom den gifta kvinnan ansvarade för familjens förvaring av kapital. En ogift kvinna kunde bli förälskad och "rymma iväg" och då skulle även familjens besparingar försvinna. En ogift man bar ofta svarta byxor, vit skjorta och kavaj. En gift man bar ofta kostym med väst, hatt och svarta stövlar. En gift och respekterad romsk man hade ofta en tråkapp med ett utsmyckat ornament och ett fickur. En gift man kunde ha en stor mustasch eller skägg medan den ogifta mannen kunde vara utan. Väldigt få romer bar en vigselring som bevis på deras äktenskap. När romerna var i sorg bar man svarta kläder under en bestämd tid, 6 veckor, 6 månader eller 1 år. Kvinnorna fick inte sminka sig eller på annat sätt förbättra sitt utseende. Männerna fick inte raka sig eller på annat sätt förbättra sitt utseende under tiden de bar sorg. Efter den bestämda tiden brände eller slängde romerna de svarta kläderna. Idag bärs oftast traditionella romska kläder av de finska romerna, Kaale. I Sverige lever ca 5 – 10 000 finska romer. En finsk-romsk kvinnas klädsel utmärks ofta av en svart sammetskjol som är sydd av upp till 10 meter sammetstyg. Idag har klädskoden för många romer förändrats. Nu kan du pröva de romska kläderna genom att ta en bild på dig själv. Du kan använda dig av en digitalkamera, Iphone, Ipad eller annan smartphone. Ladda upp din bild och pröva hur du ser ut i romska kläder.

Läs här hur du gör för att få bästa resultat.

Se till att du har en vit bakgrund och bra ljusförhållande. Ta en bild av ditt huvud rakt framifrån. Ladda upp bilden och ändra storlek på din bild direkt på sidan. Du kan sedan byta plagg genom att trycka på någon av bilderna under den stora bilden eller bläddra igenom alla plaggen med hjälp av pilarna. Vill du spara en bild och skriva ut den så går det bra.

Intervjuer med romer

På denna sida kan du läsa om olika romers berättelser om hur deras liv har varit. Intervjuerna är indelade i fem olika grupper: Khelderars romer, Lovara romer, Kaale romer, Resandefolket och Arli/gurbeti romer.

Intervjuer med Khelderars romer

"Det var ett tufft liv med osäkerhet och fördomar"
Anton Million

Anton bor i Stockholmsförorten Rinkeby. Han tillhör Khelderashgruppen.

Barndom

Anton föddes den 30 juli 1955 i ett tält uppe i Norrland, i Lycksele. Han börjar sin berättelse innan vi satt på mikrofonen och förklarar hur majoritetssamhället betraktade "zigenare" i slutet av 1950-talet: – Zigenare var inte välkomna att bosätta sig någonstans på den tiden och fick vistas på en plats i max två veckors tid på sommaren och fyra veckor på vintern.

Detta förbud medförde att Anton och hans familj var tvungna att ständigt vara i rörelse och flytta från plats till plats. Anton, hans bror och två systrar växte upp i tält och vagnar fram till början av 1960-talet. Då fick de sin första lägenhet i Stureby, i Stockholm. Hans familj livnärde sig på att männen köpte och sålde allt ifrån bilar till skrot och på att kvinnorna spådde på marknader. Det var ett tufft liv med osäkerhet och fördomar. När romerna anlände till en ny plats, där de inte kände någon, möttes de av förakt och stor misstänksamhet.

Romerna var beroende av varandra för att överleva och sammanhållningen gav dem trygghet. Antons familj kallades för "Burtes kompanja" efter hans farfar som hette Burte. Direkt översatt betyder det Burtes kompani eller familj. Anton förklarar att i deras familj ingick, förutom hans föräldrar, Anton själv och hans tre syskon, också farbröder, kusiner, barnbarn och andra. De var ungefär tio familjer som höll ihop och reste tillsammans över i stort sett hela Sverige, även om de mest höll till uppe i Norrland. I slutet av 1950-talet anlände de till en plats som kallades för Ekstubben i Stockholm. Först då fick familjen en fast punkt i sin tillvaro.

Skola

Anton började skolan någon gång i början av 1960-talet, i Stureby i Stockholm. Han förklarar att romer inte var tillåtna att gå i skolan tidigare, men att detta förändrades på 1960-talet. – Då blev det helt plötsligt ett tvång att gå i skolan. Men det blev inte så mycket skola för oss ändå. Eftersom våra föräldrar inte hade fast arbete, så var vi tvungna att titt som tätt lämna allt och ge oss ut på vägen igen. Men det var lika bra det, för vi blev mobbade i skolan av både lärare och elever. Med tanke på att romerna tidigare inte fick gå i skolan och delta i samhället så fanns det ingen studievana bland romer. Detta märks än i dag bland romska barn och ungdomar som fortfarande har väldigt dålig närvaro i skolan.

Hygien, hälsa och tolerans

Anton berättar att de inte hade något vatten där de bodde, men det fanns el. –Vatten fick vi hämta från en kran som fanns ute på gården. På vintern frös vattnet till is och då fick vi samla snö som vi smälte för att få vatten. När vi skulle tvätta oss fick vi gå till ett badhus eller en bensinmack. Vid sjukdom sökte romerna läkarvård på sjukhus. De fick vård men det fanns definitivt ett synligt hat mot romerna på den tiden. – Ibland kunde man höra någon som skrek zigenarjävvel efter oss och detta kunde vara på allmän plats eller till exempel på sjukhus. Hatet mot romer lever fortfarande kvar menar Anton, fast som en mer dold diskriminering i dag. – Men trots allt så tar man upp romernas problem i dag. Det fanns en hel del engagemang för romer på 1960-talet också, men då fick det dåligt gehör från den svenska statens sida. Det betyder inte att alla svenskar var emot oss. Det fanns en svensk man som hette Takman. Han hjälpte oss romer med allt möjligt, från att få ett boende till hjälp med skolan. Sedan hade vi även våra egna rättighetskämpar som mina fastrar Katarina och Rosa Taikon, som båda var stora kämpar för de romska rättigheterna på 1950 och 60-talen.

Giftermål

Anton säger att romerna antingen rymde eller gifte sig i arrangerade äktenskap. Beroende på vilket hade man traditionsenliga fester eller bröllop. Om flickan gavs bort av familjen ställde man till med en stor bröllopfest och alla romer var välkomna till festen: – Vi har som tradition att brudgummens föräldrar står för bröllopfesten och dagen efter står brudens föräldrar för en fest för att

visa sin tacksamhet till brudgummens föräldrar. Om ungdomarna rymde, och flickans föräldrar accepterade pojken och hans familj, löste det sig och man hade en fest för paret. Men i enstaka fall kände sig föräldrarna så kränkta av att pojkens föräldrar inte kunde komma och be om dotterns hand, så de godkände aldrig barnens giftermål, utan de tog tillbaka sin dotter. Anton går inte in på några personliga detaljer om sitt eget giftermål utan förklarar bara kort och gott att han har tre döttrar och nio barnbarn.

Religion

Anton är född katolik men går till Filadelfiakyrkan som är en del av Pingstkyrkan. Pastorn heter Bebello och många romer går dit. Spanska, franska och svenska romer går till kyrkan tillsammans.

Romer förr och nu

Anton är väldigt klar över att romer förr hade en helt annan inställning till varandra, sammanhållningen och respekten var enormt stor jämfört med i dag: – I dag så pratar våra barn mer svenska än romanés och de har helt tappat bort respekten för de äldre. Antons historia överensstämmer med andra romers berättelser och alla är de eniga om att romerna har förlorat mycket av det som vi romer står för, det vill säga respekt, heder och hjälpsamhet.

”Det ska inte finnas dom och vi.”

Monica Caldaras

Monica bor i Malmö sedan många år. Hon är en svenskromsk kvinna och tillhör khelderashgruppen. Hon börjar med att berätta om sin uppväxt.

Barndomen

– Jag föddes en novemberdag 1943 mitt i skogen utanför Eksjö, berättar hon. Min familj hade slagit läger för att min mor, Kati, skulle föda. Ett tält ställdes snabbt i ordning i utkanten av lägret, och där föddes jag.

Monica kom till världen ovetande om att hennes uppväxt skulle präglas av utanförskap och diskriminering. Familjen bodde i tält och husvagnar och flyttade från plats till plats, från by till by genom hela Sverige, Norge och Danmark.

Monicas far, Erland, var hövding för klanen Caldaras och han en var en mycket respekterad och aktad man. När han och hans följe kom till de svenska småbyarna utgjorde de ett exotiskt inslag. Trots utanförskap och fattigdom var Monicas barndom färgfyllt och levande.

En vanlig dag kunde se ut så här berättar Monica:

– Jag minns hur jag och min bror Bernhard vaknade till doften av nybryggt kaffe och hörde småpratandet från farbröderna som satt inne i tältet eller husvagnen. Min far brukade vakna tidigt på morgonen, redan vid femtiden. Min mor började dagen med att samla ved till spisen så att hon kunde koka kaffe till sin man och hans bröder. Om det var sommar brukade vi slå läger vid ett vattendrag, en å eller sjö. Om det var vinter smälte man snö för att få vatten att tvätta sig i. När det var lunchdags lagade en eller fler kvinnor mat i en stor gryta, det skulle räcka till oss alla. Maten bestod ofta av höns som männen hade ordnat genom någon byteshandel eller kanske hade någon snäll bonde sålt lite mat till dem. Gris-eller nötkött åt vi sällan. Middagen var alltid en stor händelse. Då brukade de äldre ta fram en flaska sprit som de hade fått tag på genom sina ransoneringsskort, det innebar att det blev mer som en liten fest än en vanlig middag.

Monicas familj försörjde sig på hästförsäljning och kopparslageri. Kvinnorna spådde. Hästhandeln gav bra med pengar, oftast köpte man billiga hästar som förbättrades och såldes med god förtjänst. Men ibland ville ingen köpa hästarna, då fick man sälja mattor eller tavlor, blommor eller vad som helst för att få in pengar. – Lägret bestod av sextio till sjuttio personer och ofta fick man försvara

sig mot arga bybor och bönder, berättar Monica. Ibland fick vi inte slå läger, arga gadjé kom med högafflar och eldpinnar för att jaga bort oss mitt i natten. Men reaktionerna från gadjé kunde också vara bra. När vi kom till en by för att stanna ett par dagar blev barnen glada. De tänkte nog att det äntligen skulle hända något spännande och intressant. Men de äldre var oftare rädda att det skulle bli bråk eller att de skulle bli bestulna på sina ägodelar.

Monica säger att hennes barndom var hård och att det försvårade hennes uppväxt. Det stöd hon behövde fick hon från sin familj. Hon berättar hur viktigt det var att hålla sams på den tiden, ”när samhället stötte ut oss”. – Vi barn fick även hjälpa de äldre med de dagliga sysslorna, berättar hon. Men vi hade ändå tid att leka. Leksaker behövde vi inte för det brukade finnas tjugo till tjugofem barn i varje läger att leka med. Monica minns att hennes yngsta kusin Milos hade en röd cykel som alla barnen turades om att cykla på. Att hjälpa föräldrarna uppfattades också som en lek. Monicas far ägde ett mindre tivoli med skjutbana, karusell samt dansbana och Monica och hennes kusiner fick ofta sjunga, dansa och uppträda för publiken.

När jag frågar Monica om hennes skolgång, får jag nästintill ett skratt till svar: – Vi romska barn fick inte gå i skolan, svarar hon. Sveriges skollag, det vill säga lagen om att barn skulle få gå i skolan, gällde inte för romerna. På den här tiden var vi ”papperslösa”. Detta gjorde att vi inte fick tillgång till undervisning i det svenska språket, varken det skrivna eller talade. Under sommarlovet hände det dock att någon snäll lärare, som fick extra betalt av min far, kom ut någon dag i veckan och undervisade de romska barnen i lägret. – Men även detta försvårades av att vi bara fick stanna tre till fyra dagar i varje stad, påpekar Monica. Fast jag var snabb med att lära mig läsa och skriva. Mina föräldrar hade väldigt stora svårigheter med det, så jag gjorde mitt bästa för att lära även dem. Min far lärde sig både att läsa och skriva, men inte min mor.

Arbete

Som vuxen började Monica ta lektioner på Hermods vuxenskola i Malmö. Hon började 1954 och fortsatte sin utbildning fram till 1956. Strax därefter fick hon anställning på en skola, hon arbetade med att ta in beställningar till skolbiblioteken. Monicas föräldrar fick kritik från andra romska föräldrar, de var rädda att Monica genom sitt jobb skulle förstöra den romska kulturen och bli försvenskad, bli en så kallad gadjé. Då skulle Monicas föräldrar kunna bli utstötta av det romska samhället. – Men mina föräldrar brydde sig inte, säger Monica. De ville att romska barn skulle få arbeta som alla andra och komma fram i livet.

Boende

Första gången Monica flyttade in i en lägenhet med sin familj var år 1959, det var i Malmö på Lundavägen. Först då fick Monica och hennes familj tillgång till varmvatten och toalett inomhus. – Det var som att komma till himlen, säger Monica, ett exempel på denna glädje var att min bror Bernard kunde stå i köket och leka med varmvattnet i timmar. Att bo i lägenhet istället för i läger hade dock både fördelar och nackdelar, säger Monica. Fördelarna var värmen och tillgång till riktig spis, toalett med badkar, men nackdelarna var större tycker hon. På min fråga om vilka nackdelarna var svarar Monica: – Familjekontakten försämrades och den var helig för oss romer som alltid varit nära varandra och bott tillsammans i romska läger. Ensamheten som följde var mycket svår för de äldre, många blev sjuka på grund av att de saknade gemenskapen med andra.

Giftermål

År 1977 fann Monica kärleken. Mannen hette Ivan Nikolizsson, han kom från forna Jugoslavien och var en skicklig musiker. Eftersom Monica var sångerska hamnade de båda på ett stort romskt bröllop i Malmö. De började prata med varandra och det räckte för att gnistan skulle tändas mellan dem. En vecka senare gick Ivan hem till Monicas mor Kati för att fråga om Monicas hand. Sådan är seden bland alla världens romer. Katis svar var att hon måste fråga sin bror och sina farbröder eftersom Monicas far var död. Efter ett par dagar kom svaret och det var positivt, Ivan fick ett tydligt ja. Parterna kom överens om att det skulle bli bröllop inom en månad. Fest skulle det bli!

Kati brydde sig inte om kostnaden, Monicas bröllop skulle bli stort och vackert, ryktet skulle gå till alla romer! Gästlistan blev lång, det kom romer från hela Europa, cirka sjuhundra romska gäster anlände till Malmö och bröllopet varade i tre dagar. Ivan var inte den förste som bad om Monicas hand. Många andra män hade redan frågat, men Monicas far och mor ville inte ge sin dotter till vem som helst. Så åren gick och Monica fyllde 34 år. Hon jobbade och försörjde sig själv, vilket var ovanligt för en romsk kvinna på den här tiden. Men när nu Monica träffat Ivan, tyckte hennes familj att han var en lämplig man. Det viktiga för familjen var att Ivan var rom och att han var en bra man för Monica. Monica och Ivan fick tre söner. Alla blev musiker, tack vare den uppmuntran och undervisning som de fick av sin far.

Hälsa och hygien

– Under min barndom fanns det ett rykte i majoritetssamhället att vi romer var smutsiga och ohygieniska, säger Monica, men det visste varenda rom att det ryktet inte var sant. Det viktigaste för en rom var att alltid vara ren, något annat klassades som utanförskap. Det fanns ett uttryck som sa: ”Man ska kunna äta från golven i en roms hus eller vagn”. Även idag är renlighet mycket viktigt. Förr i tiden var romer inte välkomna till sjukhusen. Men när romska män, kvinnor eller barn blev sjuka fanns det alltid någon äldre som kunde hjälpa till med sina erfarenheter. De äldre kände till örter som idag används i många mediciner. Ättika eller vitlök användes till exempel ofta vid förkylningar eller dylikt. Monica berättar vidare att när kvinnorna skulle föda fanns det alltid en äldre kvinna som agerade barnmorska. Men tyvärr kunde det hända att barn dog på grund den kraftiga kylan i tälten. Ett av de barn som dog i kylan var Monicas äldre syster som avled kort efter sin födsel. Om hon hade levt skulle hon varit några år äldre än Monica.

Skolgång förr och nu

För Monica har hennes barns skolgång varit viktig. Hon berättar:

– Eftersom jag inte fick gå i skolan som barn ville jag att mina barn skulle få den chansen. Jag prioriterade mina barns skolgång! Jag har själv varit lärare i 25 år och jag tror att jag var den första romska hemspråkläraren i Sverige och Norden. Min anställning började 1971 och fortsatte fram till min pensionering 1996. Min största uppgift var att få de romska barnen till skolan, att få föräldrarnas tillåtelse och få dem att förstå skolans betydelse. Detta var ett stort problem, eftersom majoriteten av föräldrarna var analfabeter som inte själva hade gått i någon skola. Jag kan nog med säkerhet säga att de flesta av Malmös romska barn har varit mina elever, alltså de som är 40 år och äldre idag. Monica arbetade även som tolk i många år och kom i kontakt med hundratals romska familjer som behövde hjälp med att bli förstådda av olika myndigheter. Hennes arbete för romerna är något som lovordas och respekteras än idag. – Mina egna barn har gått i skolan från första klass, betonar hon, och alla tre fick bra betyg och hade inga större problem i skolan. Ibland kunde de känna av en viss diskriminering, mest från lärare, men även skolkamrater kunde visa förakt mot romer genom att säga ”jävla zigenare” och dylikt. Jag fick gå på många föräldramöten där detta problem togs upp.

Att leva som rom i Sverige

Umgänget med andra romer, främst i Malmö men även i övriga Sverige, har varit gott, tycker Monica. – Ibland kan det hända att man har lite olika syn på saker och ting, säger hon, men vi kommer oftast överens på något sätt. När jag ställer frågan om hon kan ge exempel på detta med olika synpunkter, nämner Monica att vi romer som bor i Malmö kommer från olika länder och olika romska grupper. Alla har sin dialekt och sina traditioner, men skillnaderna är marginella.

Umgänget med gadjé var i tidigare skeden inte så bra. – När jag var barn hade jag några svenska kamrater som kom till farfar Damos tivoli, men den vänskapen varade inte länge, eftersom vi flyttade var tredje eller fjärde dag, säger Monica. Men nuförtiden har jag stor kontakt både med politiker, sjukvård och skolan på ett positivt sätt. Med polisen, lagens långa arm, har jag absolut ingen kontakt, vi gör vårt bästa att inte hamna hos myndigheterna och i deras register.

Kultur

Kulturen är ett viktigt verktyg för romerna, betonar Monica.

– Utan vår kultur och vår respekt för varandra är vi inga romer. Vi har inget land, som vi stolt kan säga är vårt, så det enda som håller oss samman är vår kultur. Min fritid består av att komma till vårt romska kulturcenter varje vardag och vara tillsammans med andra romer samt ge information till både gadjé och romer om romernas situation förr och nu. Monica är orolig för att språket dör ut med de äldre romerna. Man märker klart och tydligt att den yngre generationen i dag börjar bli försvenskad och har svårigheter med det romska språket. Därför ska det romska språket alltid finnas i hemmet så att barn och barnbarn får ta del av det.

Religion

Monica går inte i kyrkan, hon har ett eget altare hemma, en så kallad "Jikana". – Dit går jag och ber varje gång jag behöver hjälp, säger hon. Vi romer är väldigt trogna Gud, vi ber varje dag. Vi ber för våra nära och kära och för hälsan. Ekonomi nämns aldrig, det ses som minst viktigt. Familjen kommer alltid först. Monica berättar att kyrkor i Sverige inte ville öppna sina portar för romerna förr i tiden. – Vi var inte välkomna till kyrkan, så de som avled kunde vi inte begrava i kyrkan och de som föddes kunde vi inte döpa, fortsätter hon. Detta pågick ända fram till femtiotalets mitt. Så någon större kärlek till kyrkosamfundet har jag aldrig haft. Jag trodde aldrig att kyrkans människor kunde vara så kallhjärtade. För inte så långesedan gick ärkebiskopen i Sverige ut i media och bad om ursäkt för hur kyrkan har behandlat romerna i Sverige. – Gud älskar alla människor, avslutar Monica vårt samtal. Min framtidsdröm är att mina barnbarn ska kunna vara stolta över att de är romer och höja sin auktoritet. Det ska inte finnas dom och vi. Det ska vara vi tillsammans.

"Jag vill inte släppa fiolen ur mina händer"

Ivan Nikolizsson

Ivan är född 1937 någonstans i Polen, mitt under familjens vandring genom Europas länder. Familjen har sitt ursprung i Ryssland, men Ivans farfar och farbröder lämnade Ryssland strax före ryska revolutionen år 1917. De flesta i Ivans familj lämnade Europa för ett bättre liv i det förlovade landet, Amerika. Ivans farbröder tog sig till Nord- och Sydamerika i början av 1920 – talet och Ivans far ville till varje pris återförenas med sin familj. Men ödet ville annat. I det dåvarande Jugoslavien träffade Ivans far en ung vacker kvinna, Mira, som levde där med sin familj. De gifte sig och fick elva barn, varav Ivan är den näst yngsta. Av de elva barnen var de första nio flickor, sedan kom Ivan och yngst var brodern Misho. Familjens planer på att lämna Europa för Amerika blev alltmer avlägsna ju fler barnen blev. Att Ivan föddes i Polen var inget märkligt, familjen var ständigt på resande fot och samtliga syskon föddes i olika europeiska länder. Så var det även generationen före, Ivans far var född i Bresnik i Bulgarien, hans mor föddes i Jugoslavien.

Uppväxt

Ivans uppväxt var inte lätt, han var ett av elva barn och det var ofta svårt att skaffa mat och andra nödvändigheter. Ivans far, Ljubo, var en skicklig hästhandlare och kopparförtennare. Hans mor var en duktig spåkvinna som spådde både bönder och rika kvinnor. Hon kunde tjäna så pass mycket pengar att familjen klarade sig längre perioder. Ibland kunde hon spå en rik kvinna och berätta för henne att mannen varit otrogen. Då skulle den bedragna kvinnan lägga mannens hår under sin kudde när hon sov. Därefter skulle hon ta lite av mannens hår, en guldring och pengar som hon skulle svära en ed över. Håret var viktigt som en anknytning till mannen, ringen stod för äktenskapet och pengarna symboliserade synden. Pengarna skulle brännas upp och ringen smältas ner. Ofta överlät de rika kvinnorna till Ivans mor att bränna pengarna och smälta guld.

Trots dessa kunskaper inom spådom och hästhandel levde familjen i otrygghet från dag till dag. Många gånger kördes de ut ur byar och städer och förvisades till okända platser, ofta tillsammans med andra romska familjer. Många gånger kom poliser och beslagtogs familjens tillgångar utan anledning.

Andra världskriget

1943 var Ivan sex år gammal. Andra världskriget var i full gång och hela Europa stod i lågor. Hans fars hästhandel hade totalt utraderats, mammans spådomskonster var inget som imponerade på trötta och slitna soldater. Nu gällde det bara att överleva kriget. Familjen befann sig sedan några år tillbaka i Jugoslavien, där de levde ett traditionellt romsk liv med en vagn, ett par hästar och några kastruller som enda ägodelar.

Vintern 1943 hade familjen slagit läger i en by utanför Belgrad. Flera andra romska familjer fanns också där. Lägerelden hade knappt fått fäste förrän tyska soldater sprang in i lägret och beordrade samtliga att ställa sig i en rad. Kvinnor, män och barn, alla skulle de stå raka och invänta någon. Vem, visste de inte. Soldaterna började leta efter värdesaker i de romska vagnarna och tälten. De slet av kvinnorna deras örhängen och halskedjor. Männerna som försökte hindra soldaterna blev nerslagna. Tumult uppstod. Kvinnorna fördes åt sidan och männen hölls under uppsikt. Barnen blev kvar i mitten. Inga ord kan beskriva männens, kvinnornas och barnens tankar i det ögonblicket. Plötsligt kom en av soldaterna tillbaka och beordrade en salva skott mot männen. Ivan och hans yngre bror såg sin far falla till marken tillsammans med många andra barns fäder och farbröder. De kunde inget göra. Ivan försökte täcka sin yngre brors ögon, men ljudet från skotten gick inte att dölja.

Soldaterna drog sedan Ivans fars döda kropp framför lägret för att statuera ett exempel och för att skrämja de andra romerna. På grund av den stora sorgen och saknaden avled Ivans mor kort därefter. – Nu var vi elva syskon utan någon som helst hjälp, den äldsta av oss var 22 år, men hon var redan förlovad och skulle strax lämna oss för sin man, berättar Ivan. Från att ha haft både mamma och pappa och nio systrar som hjälpte till med försörjning, matlagning och allt annat var vi plötsligt helt ensamma i världen. Vi var lämnade åt vårt öde.

Skolgång

Kriget tog slut och Jugoslavien var nu ett land med över 200 000 romer. Ivan och hans syskon måste bli vuxna snabbt och de försökte på alla möjliga sätt att bidra till överlevnaden. De äldre systrarna återupptog mammans lukrativa spådomskonst medan Ivan och hans yngre bror skrevs in i skolan. Efter kriget blev det lag på skolgång även för romska barn i Jugoslavien. – Jag älskade min skola! säger Ivan. Varje dag längtade jag efter att vakna och gå till skolan. Då slapp jag springa ärenden åt mina systrar. Skolan låg sju kilometer bort, men de promenerade jag gladeligen varje dag, vare sig det var sol, vind eller snö. Jag kände att skolan var en väg bort från fattigdomen och zigenarlägret. När Ivan fyllde åtta år fick han en fiol i present av sin äldsta syster Gina. Detta var det bästa som hänt Ivan i hans unga liv! Han ville så gärna lära sig spela violin och bli en känd musiker i Belgrad. Då, liksom i dag, var Serbien känt för sina romska musiker och Ivan visste att man kunde försörja sig väldigt bra på musik. Genom musiken skulle han kunna komma vidare i livet, skaffa sig en god ekonomi och hjälpa hela familjen. Så Ivan spelade på sin fiol varje dag och blev med tiden en mycket duktig och ung musiker som underhöll romer på bröllop och fester och gadjé på restauranger. Livet med alla systrarna förändrades så småningom när systrarna en efter en gifte sig och skaffade egna familjer. Till slut var Ivan ensam med sin yngre bror Misho.

Ivan fortsatte att spela fiol och efter några år som restaurangmusiker sökte han till Akademiska musikskolan i Belgrad. Hans glädje var stor när han blev antagen, men tiden i musikskolan blev inte lätt. Han var den ende romske eleven och han kände dagligen av lärarnas diskriminering. ”Ni jävla zigenare kommer aldrig att bli nåt” fick han höra. Tre år senare var han förste violinist i Belgrads Symfoniorkester. – Det hände en del saker under mellantiden också, säger Ivan. Att förlora båda sina föräldrar i så tidig ålder har satt sina spår, men har även stärkt mig som person.

Musiken

Ivans liv var inte enkelt, vägen från lägret till symfoniorkestern krävde hårt arbete. Han spelade

mer och mer och ansträngde sig för att kunna försörja sig och sin bror. Under den här tiden blev han mycket populär. Ofta hade han spelningar varje kväll på olika restauranger och hotell. Han lämnade symfoniorkestern eftersom han kunde tjäna mer på en kväll i en restaurang än vad han kunde tjäna på hela månaden i symfoniorkestern. Innan Ivans mor dog hann hon köpa ett mindre hus i Marinkova Bara, ett centralt område i Belgrad, där många romer bodde, och även bor idag. Skillnaden i att ha tak eller inte över huvudet, var som dag och natt, men Ivan saknade sina föräldrar. För att tjäna snabba pengar övertalade Ivan en serbisk ung man att han skulle göra lumpen i dennes namn. Ivan tog alltså värvning i den jugoslaviska armén under en annan mans namn. Förutom de lättförtjänta pengarna fick Ivan en akademisk militärutbildning och kunde även utveckla sin musik i armén. Under den här tiden lämnade Ivans yngre bror Jugoslavien och gifte sig i Österrike. Nu var alltså Ivan helt ensam.

År 1965 blev han inbjuden till Sverige för att spela på ett kryssningsfartyg i Stockholm. Här träffade han flera svenska romer som imponerades av hans musik och han blev nära vän med några polska romer som bodde i Stockholm. De lärde honom att sälja mattor och instrument. Många romska kvinnor försökte gifta sig med Ivan under hans tid i Sverige men Ivan tackade respektfullt nej. Han stannade knappt en månad i Sverige innan han åkte till Tyskland där han fortsatte med matthandel och musik. Det gick tolv år, till 1977, innan Ivan kom tillbaka till Sverige för att spela på ett romskt bröllop i Malmö.

Sverige

På just detta bröllop, år 1977, träffade Ivan sin blivande hustru Monica Caldaras, som var sångerska på bröllopet. De kom att diskutera musik och annat, och kände plötsligt att kemin stämde. Ivan bestämde sig för att besöka Monicas mor för att be om Monicas hand. Mötet med Monicas mor och hennes bror Bernard blev väldigt positivt. Bara några dagar efter mötet fick Ivan svaret att han fick gifta sig med Monica, familjens enda dotter. Bröllopet varade i tre dagar och gäster från hela Europa var inbjudna. Året efter, 1978, fick paret sin första son Erland, som är namngiven efter Monicas far Erland. Åren därefter föddes deras två andra söner Richard och Michel. – Jag är väldigt lycklig för mina tre söner. Till dem har jag kunnat ge vidare det jag har lärt mig av musiken! säger Ivan med en viss passion i ögat för ordet musik.

Hygien och hälsa

När det gällde hälsan under Ivans barndom berättar han att familjen fick komma till sjukhuset som vilka jugoslaviska medborgare som helst. – Men oftast, om någon blev mindre allvarligt sjuk, fick feber eller huvudvärk, så hade alltid de äldre romska kvinnorna några hemliga knep med örter och dylikt som kunde få en att må bättre, säger han. Hygienen var det inte heller några problem med, då mina nio systrar tvättade våra kläder konstant och badade oss i en stor rostfri balja. Umgänget med romerna i Serbien och andra delar av forna Jugoslavien var också problemfritt. Det fanns många olika romer i Serbien, såsom kelderash, lovara, arli med flera, men alla kunde hålla sams. Ivan fortsätter att berätta: – När jag väl kom till Sverige och hade gift mig möttes jag av en sorts avståndstagande från min egen grupp, romerna här. För dem var jag annorlunda, inte alls som de. Jag ansågs som en gadjo eller mindre värd. Detta berodde på att det inte fanns så många andra romer från andra länder i Sverige på den tiden, utan enbart svenska romer. ”Tu, temarina,” fick Ivan ofta höra, vilket betyder: ”Du, utlänningen”. Det här pågick under lång tid. Äktenskapet med Monica förbättrade inte detta. Det gjorde de svenska romerna ännu mera svart-sjuka och irriterade, eftersom många hade bett om Monicas hand, men fått ett skarpt nej. Trots detta kämpade Ivan vidare både med familjen och musiken. I dag är han mycket populär både bland romer och icke romer. Hans musik har öppnat många dörrar.

Kontakten med skolor och myndigheter här i Sverige är mycket positiv och berikande säger Ivan. När jag ställer frågan hur då, svarar han: – Jag fick ett jobb nästan genast när jag kom till Sverige, och jag blev mottagen med öppna armar av det svenska folket och myndigheterna. Mitt första jobb var i en sockerfabrik i Malmö, men jag kände att detta inte var för mig. Jag drogs till musiken, så

jag slutade och blev musiklärare i stället för romska barn i olika skolor i Malmö. Detta är jag än idag, 76 år gammal, och jag vill inte släppa fiolen ur mina händer.

Kultur och religion

– Språket romanés, är en mycket viktig del i vårt liv och samhälle, tycker Ivan. Hemma hos mig talas enbart romanés från den minsta till den äldsta, eftersom jag inte vill att språket och kulturen skall försvinna när vi äldre inte finns kvar. Självt kan jag bemästra åtta språk flytande samt skriva på dessa språk. Även mina söner är språkkunniga, men vi väljer ändå det romska språket i första hand. Nittiofem procent av min tid består av musik, de resterande fem procenten spenderar jag med mina barn och barnbarn samt med min lilla hund Kenzo. Mitt hopp för framtiden är att vår yngre generation skall släppa sin rädsla över att vara romer och istället ta till sig vår kultur och leva stolta i den. Jag har själv gått igenom mycket i många länder, men jag har aldrig dolt att jag är rom. Ivan går inte i kyrkan. – Det beror på att jag och mina syskon blev illa behandlade av prästerna i kyrkan i Belgrad. När jag var barn och mina föräldrar nyligen hade avlidit, hade vi syskon ingenstans att ta vägen och vi hade ingen mat. Jag vägde knappt 30 kilo och orkade inte klara av dagen. Ändå hade prästerna i den närliggande kyrkan hjärta att kasta ut mig och mina syskon när vi bad om en bit bröd och vatten. Inte nog med det, mina systrar blev slagna av prästerna. Men tron på Gud har jag, jag är ortodox och ber varje dag för mina barn och nära och kära. Vissa romer har gått med i Pingstkyrkan, Jehovas vittnen, Livets ord och så vidare. Jag har alltid sagt att alla har rätt att välja sin Gud. Jag ställer en sista fråga till Ivan: ”Tror du att vi romer och gadjé (icke-romer) kommer att kunna leva tillsammans i god sämja?” Ivan svarar lite skrattande: – Det blir nog svårt, kanske ni ungdomar kommer att få uppleva det. Men om ni får den chansen, glöm aldrig att ni ändå är romer!

”En kyckling kan inte uppföstra hönan”

Sima

Min intervju äger rum i en Stockholmsförort som heter Rinkeby. Jag intervjuar en romsk kvinna som tillhör den spanska khelderashgruppen. Hon heter Sima på romska och Maria på svenska.

Bakgrund

Sima berättar att hennes föräldrar föddes på ön Korfu i Grekland, på 1920-talet. Hennes far och hans bröder utvandrade sedan från Grekland på grund av ett inbördeskrig. De vandrade till Ryssland och gick genom Finland in i Sverige, där de stannade till i Gävle.

Efter att ha varit en tid i Norrland fortsatte familjens resa sakta mot Spanien. I Zaragoza i Spanien träffades Simas föräldrar, detta hände ungefär 1942-1943. Sima föddes den 16 juni 1944 i Zaragoza, men hon är uppväxt i Barcelona.

Hon tar med oss på en mycket intressant resa genom sin barndom.

Barndomen

Sima växte upp i ett romskt läger i Barcelona med sina föräldrar och sina små syskon. Sima är äldst av sex barn; tre flickor och tre pojkar. I lägret bodde även hennes två farbröder med sina familjer. Totalt fanns ungefär sjutton romska familjer i lägret.

– Det var en stor trygghet, säger hon, man visste att det alltid fanns någon i lägret som var hemma. Alla var som en enda stor familj och det var självklart att man ställde upp för varandra.

Om någon hade dåligt med pengar eller mat samlade de andra familjerna ihop det som saknades och delade med sig. Det skulle vara lika för alla. Sima säger att detta har försvunnit ganska mycket hos romerna i dag. Hon tycker att det är väldigt sorgligt att sådan sammanhållning är borta.

– Det fanns mycket mer respekt på den tiden, säger hon. I dag vet inte de unga hur de ska bete sig inför äldre personer eller inför sina föräldrar.

Sima fortsätter berätta hur familjen försörjde sig:

– När jag var ungefär tio år hade vi det ganska svårt med tanke på att andra världskriget hade läm-

nat spår efter sig i många av Europas länder. För att man skulle överleva fick man något som kallades ransoneringskort, med dem kunde man byta till sig det allra viktigaste. En gång i månaden kunde man få en liter matolja. Vi lurade till oss flera ransoneringskort några gånger, det var bara att säga att man var fler i familjen än vad man egentligen var. Sedan bytte vi ransoneringskortet mot andra saker som man annars inte kunde få. – De flesta av männen var duktiga hantverkare och handelsmän, de lagade bland annat kopparkärl till olika restauranger. Sima småler när hon berättar att hennes far ibland fuskade med kopparhanteringen. Kvinnorna var tvungna att samarbeta för att kunna hjälpa till med den ekonomiska biten. Deras uppgift var bland annat att turas om att passa barnen, så att några kvinnor kunde gå ut och spå. – Förr i tiden fick nästan alla familjemedlemmar hjälpa till på ett eller annat sätt. En del fick gå till bönderna och arbeta på fälten med att plocka potatis och grönsaker medan andra fick jobba med kol i fabriker. Vi barn brukade tigga till oss lite godis, bröd eller annat gott. Men när vi började närma oss tonåren tyckte vi att det var pinsamt att tigga, så vi tjejer började spå i stället. Kort innan familjen flyttade till Sverige fick Sima en utbildning i militärens lottakår. Hon hjälpte sjuksystrarna att ta hand om sjuka och skadade människor. Då fick hon ransoneringskort.

Skolgång

– De romska barnen gick inte i skolan, berättar Sima. Dels kostade det pengar -och familjerna var fattiga -och dels styrdes Spanien av den fascistiska diktatorn Franco under denna tid. General Franco hade bestämt att romerna inte skulle få några rättigheter alls. Rasismen mot romer var stor. Det var först när familjen kom till Sverige och hamnade i ett zigenarläger som hette Ekstubbens i Stockholm, som alla fick börja sin skolgång. Där fick Simas föräldrar, syskon och den övriga slakten sin första utbildning. Men Sima själv tyckte inte att skolan var något för henne. När hon fick egna barn tyckte hon däremot att det var viktigt att hennes barn började i skolan och skötte sig: – Jag och mina barns far var mycket stränga med allt som rörde skolan. Mina barn fick inte gå ut och leka om de inte hade gjort sina läxor och om de någon gång lyckades lura i oss att de var sjuka, då fick de varken se på tv eller gå ut och leka den dagen.

Flytten till Sverige

Jag frågar Sima hur det kom sig att familjen utvandrade till Sverige. Hon svarar att hennes familj hade fått höra av andra romer att man fick mycket hjälp i Sverige och att man hade rätt till både skolgång och boende. Simas farbror var den första som gav sig i väg till Sverige för att bekräfta dessa rykten. Fanns det ett land som faktiskt hjälpte romer i nöd? Väl framme i Sverige fick han se ett land som försiktigt började öppna sina dörrar för den romska befolkningen, bland annat tack vare Katarina och Rosa Taikons kamp för romer. – Man kanske inte kunde kalla Sverige för ett paradiset, men jämfört med Francos fascister i Spanien, så var Sverige definitivt ett bra land för oss romer. När Simas farbror hade stadgat sig lite i Sverige, tänkte han på vad hans far hade sagt till sina barn många gånger: – Ni måste alltid hålla ihop familjen och hjälpa varandra i livet. Det spelar ingen roll vad som händer, ni måste vara enade. Så farbrodern tänkte på sina syskon och deras barn och såg till att sända efter dem så fort som möjligt. – På så sätt kom vi till Sverige, berättar Sima. Vi togs emot av svenska romer från kelderashgruppen som hjälpte oss att få uppehållstillstånd och vägledde oss in i det svenska samhället. Det var speciellt två män som hjälpte oss, de hette Maurits Tan och Sixten Columbus. Det fanns även en svensk man vid namn Andersson, som hjälpte till med i princip allt från utbildning till boende. – Andersson hjälpte oss att flytta in i ett hus som låg någonstans i Huddinge kommun. Där fick vi bo och gå i skolan. Sima minns att huset var så stort att barnen tappade bort varandra i början. – Vi kallade huset för High Chapparal, säger hon. Sima tror att "High Chapparal" var ett tidigare sjukhus eller liknande som byggdes om till lägenheter för romerna. Någon gång i början av 1970-talet fick familjerna lägenheter i Rinkeby och där bor många av dem än i dag.

Hälsa och hygien

När Sima bodde i Spanien fanns det bara en vattenkran i lägret som alla fick dela på. Man fick gå till kranen med stora plåtkannor och fylla dem. Sedan hällde man vattnet i baljor och grytor så att

man kunde tvätta sig själv, sina kläder och laga mat.

Jag frågar hur de värmde upp sitt hem samt lagade maten på den tiden. Sima svarar att man fick samla ihop ved för att värma upp huset och kunna laga mat. Jag undrar hur de gjorde om de blev sjuka. Sima säger då: – Vi var aldrig sjuka på den tiden. Vi visste inte vad det var att ha influensa eller ont i ryggen. Det som jag kan minnas är att om man hade feber eller ont i huvudet så doppade man ett stycke tyg i vatten med lite ättiksprit. Den våta tygbiten lade man sedan på huvudet och vilade en stund.

Giftermål

Sima berättar att hon träffade sin man i Sverige. – Det var inget planerat utan det som hände var att min blivande make tyckte synd om oss och hjälpte min far genom att introducera honom i skrotyrket. Han sa kort och gott till min far att all vinst på skroten skulle de dela broderligt. Simas far blev självklart väldigt tacksam för erbjudandet och det bidrog till att familjerna umgicks mycket. – Ja, för att göra en lång historia kort, säger Sima, en dag frågade min blivande make mig om jag kunde hjälpa honom att tvätta bilen. Den biltvätten slutade i Spanien hos min farbror. Sima ser lätt generad ut och det känns som om hon vill byta ämne, men jag frågar ändå hur hennes föräldrar reagerade på att de rymde. Sima svarar kort: – De sa ingenting utan välkomnade oss som en familj. Vi åt en middag tillsammans och så var det inget mer med det.

Religion

– Jag hittade Gud för mer än 30 år sedan, säger Sima. Jag tror mycket på Kristus och jag tog emot Gud med ett öppet hjärta. Min make var väldigt sjuk på den tiden och han var mycket bitter mot Gud och sa: ”När Gud ger tillbaka mitt ben, då ska jag börja tro på honom.” Men med tiden döpte han sig och blev också en tjänare till Gud. Vad det gäller mig så döpte jag mig i Filadelfiakyrkan tillsammans med 40 andra och jag fortsätter mitt liv i Guds tjänst än i dag.

Sammanfattning

Sima avslutar med att berätta att hon har tre barn och sju barnbarn. Hon tycker att hennes uppfostran till en viss del respekteras av barnbarnen men att respekten för de äldre har tappats bort. Hon menar att dagens ungdomar vill styra sina föräldrar. – En kyckling kan inte uppfostra hönan, det är hönan som ska uppfostra kycklingen, säger hon. Hon tycker inte om att romska ungdomar bara vill umgås med sina kompisar och vara som dem. Då försvinner, sakta med säkert, de romska traditionerna och respekten för de äldre. Sima berättar en hel del om sitt liv som i dag kan tyckas konstigt och tidvis dystert. Men jag, som intervjuar henne, får ändå uppfattningen att Sima tycker att hennes och romernas liv var mycket bättre förr, även om det var fattigare. Hennes historia påminner om andra äldre romers berättelser och uppfattningar och det väcker en fråga hos mig: Hur kommer det sig att äldre romer kan tycka att det var så mycket bättre förr? Fastän de inte fick vara en del av samhället, fastän de ständigt var jagade och utsatta för både förföljelser, hunger och kyla? Det enda som jag kan associera till är egna minnen från min barndom och uppväxt på 1970-talet. Om jag tänker tillbaka på hur det var då och hur det är i dag, så kan jag exakt förstå vad våra äldre romer pratar om. Bara under den korta tid som gått sedan jag själv växte upp, kan jag se enorma skillnader i romernas beteende mot varandra. Jag minns att när jag växte upp var alla kusiner, morbröder, farbröder, fastrar, mostrar och farföräldrar alltid tillsammans. Det fanns ingen som var ensam eller bortglömd. I dag växer våra barn upp och känner i många fall inte ens sina egna familjemedlemmar. Det enda de tänker på är kläder och tv-spel. Allt handlar om materiella saker, det är viktigare än omsorgen om varandra. När jag tänker på det kan jag förstå vad våra äldre menar.

Intervjuer med Lovara romer

”Jag är en stolt romsk kvinna”

Julka Petrovic

Julka föddes 23 maj 1957 i Serbien i Kikinda som ligger nära den rumänska gränsen. I Julkas familj fanns, förutom Julka, hennes pappa, mamma och två äldre bröder. Julka tillhör den romska gruppen lovara/banatica. Om sin barndom berättar Julka: – Jag minns min barndom som lycklig och jag har många bra minnen. Vi bodde på en gård i ett stort hus i tysk stil. Vi hade många djur, hästar, kor, grisar, lamm och höns. Vi bodde nära en sjö där min pappa, min morfar och mina bröder fiskade. Jag, mormor och mamma gjorde våra dagliga sysslor, såsom matlagning och städning. Man fick hjälpa till så mycket man kunde, det var mycket man skulle hinna med. Matlagningen fick jag hjälp med av mamma och mormor. Jag tror inte det finns en enda romsk maträtt som jag inte kan laga. Och det anser jag som en bra sak, jag kan alltid föra detta vidare till mina barn och barnbarn.

Skolgång

När jag frågar Julka hur hennes skolgång var svarar hon:

– Jag fick inte gå i skolan eftersom flickor skulle hjälpa till i hemmet med olika sysslor som städning, tvätt, mata djuren med mera. Man skulle ju kunna hålla i ett hushåll och det fick man lära sig i tidig ålder. Mina bröder fick gå i skolan och jag var alltid avundsjuk på dem. Jag önskade att jag var pojke, så att jag också fick lära mig det de fick lära sig. Men morfar brukade ta sig tid och lära mig att läsa och skriva och räkna. Det hände att jag följde med till marknaden, så det var viktigt att kunna det.

Försörjning

Julkas morfar och pappa brukade sälja varor såsom ägg, grönsaker, gäss, dun och annat. – Det gick alltid jättebra, för folket visste att vi sålde fina och fräscha varor fast vi var romer. De älskade oss inte i alla lägen men just vid försäljningen gick det alltid bra, kanske för att morfar och pappa hade en bra försäljningsteknik. Men man jobbade även med olika metaller såsom järn, aluminium och koppar, som man sålde till hantverkare, både romer och icke-romer. Det gav också mat på bordet. Det som vi fick in under våren och sommaren räckte gott och väl att leva på.

Hygien och hälsa

Jag frågar Julka hur man skötte sin hygien och hur man klarade hälsan.

– När vi skulle bada använde vi oss av stora baljor med varmt vatten i, de motsvarade nutidens badkar. Likadant gjorde man när man skulle tvätta, fast då hade man tre baljor. Man tvättade kläderna i två av dem och i den tredje sköljde man kläderna. Det fungerade jättebra. Men om vi ska tala om hälsan kan jag ju säga att det inte var lika lätt. Om någon blev sjuk var man tvungen att betala jättemycket för att få vård, inte för att det verkligen var så dyrt, utan för att läkarna ville ha betalt under bordet. Med andra ord fick man vård om man hade pengar och hade man inte pengar så fick man ingen vård. Det var tur att vi, i min familj, nästan aldrig var sjuka.

Samhället i Serbien

När vi pratar om umgänget med andra romer säger Julka:

– Vi umgicks med andra romer som bodde i närheten och det var sak samma om det var romer från vår egen grupp eller inte. Romer är ju romer oavsett vilken grupp man kommer ifrån. Vi hade en bra relation till dem. Romerna var de enda man kunde lita på, för de som inte var romer hade fördomar om oss. Vi vågade inte tala romanés, för då var det lätt hänt att en svordom kom flygandes. Det var ingen icke-rom som fick eller ville umgås med oss. Det var för att vi talade annorlunda eller för att vi var klädda på ett annat sätt än gadjé. Och även för att vi är mörka i hyn. Många ansåg oss romer som dåliga. Varför har jag aldrig förstått, men det är som det är.

Trolovning

År 1973 åkte Julka med sin mormor till staden Subotica för att hälsa på mormors syster. Julka hade fyllt 16 år då. – När vi kom fram till huset satt min mormors syster på verandan med en

grannfamilj.

Efter att jag hälsat på min mormors syster gick jag fram för att hälsa på gästerna, som visade sig vara min tilltänkta svärmor och min blivande svägerska. Redan dagen efter kom gästerna tillbaka. De hade med sig sin son denna gång. Ja, vi blev väl intresserade av varandra och allt gick fort, efter en månad var jag gift och bodde i Subotica med min man och hans familj. Mamma och pappa var emot giftermålet men gav med sig till slut. Mina bröder sa inte mycket men jag vet att de var ledsna för att jag skulle flytta och bilda egen familj. Jag tyckte att jag var mogen för detta. Jag tyckte att jag visste allt som en kvinna ska veta och kunna för att bli en bra hemmafru. 1975 föddes min son Mirko och 1977 föddes min dotter Marijana. Då var jag 20 år och vi hade precis flyttat till eget. Men det funkade inte som det skulle i förhållandet mellan min man och mig, så vi bestämde oss för att separera. Han stannade kvar i Subotica och jag flyttade hem till Kikinda med barnen.

Kultur

När frågan om kultur och traditioner kommer på tal säger Julka att den romska kulturen var och är jätteviktig. – Många romer i Serbien vågade inte tala romanés öppet på grund av fördomar och diskriminering. Men vi valde inte bort vårt språk, för det är vårt modersmål. Det var och är en viktig del av oss romer. Jag kommer aldrig bli helt svensk eller helt serbisk, jag är en stolt romsk kvinna och jag har lärt mina barn att också vara stolta över sin bakgrund.

Givetvis skall man anpassa sig efter det samhälle man lever i, men det är fel att gömma sitt ursprung. Julka avslutar med ett skratt och säger: – Vi är födda som romer och kommer att dö som romer.

Religion

När jag frågar Julka vilken religion hon tillhör svarar hon att hon är ortodox. – Men jag förstod aldrig riktigt vad religionen innebar mer än att vi firar jul den 7 januari och nyårsafton den 14 januari, säger hon och fortsätter: – Jag tror inte att det är så stor skillnad på ortodoxa kristna och på katoliker. Alla romer tror på Gud vad jag vet. Det första som kommer ur romers mun både vid bra och dåliga tillfällen är ”Gud”. I dag är jag mer aktiv än när jag bodde i Serbien. Jag förstår mer nu när jag får höra predikan på romanés. Det betyder mycket.

Resan till Sverige

– År 1985 flyttade jag och barnen till Sverige. Jag hade hört att livet var bättre här och att det fanns bra möjligheter både för mig som ensamstående mamma och för barnen. Det är en stor skillnad på Serbien och Sverige. Vi fick uppehållstillstånd och började skolan för att lära oss språket och det dröjde inte lång tid förrän jag fick jobb i köket på en förskola. Barnen fick vänner snabbt och vi blev aldrig diskriminerade av det svenska folket.

Samhället i Sverige

– Idag har jag bott i Sverige i 27 år och har både romska och icke-romska vänner. Både barnen och jag har utbildning och jobb. När jag frågar om Julka har upplevt diskriminering i Sverige svarar hon att det har hänt, men inte alls så ofta som i Serbien. Jag frågar om hon tycker att livet i Sverige blev som hon hoppades. Hon svarar: – Ja, jag tycker att allt har gått som planerat. Till exempel, jag nämnde att jag inte fick gå i skolan när jag var barn eftersom flickor skulle hjälpa till hemma. Men min dotter har gått i skolan, utbildat sig och är jämlik med sin man. Samma är det med min son. Så jag kan säga att när det gäller barnen har det gått som planerat.

”Jag fick växa upp snabbt”

Kolja Pancenkov – Robert Resblom på svenska

Kolja tillhör den romska gruppen lovara/rusicka. Han föddes den 15 januari 1947 i Bulgariens huvudstad Sofia. Efter några års resande från land till land och från plats till plats, flyttade Kolja som femåring till forna Jugoslavien tillsammans med sin familj. Kolja är det tredje av sju barn. När jag

frågar om hans tidiga barndom blir hans svar att det inte var lätt.

Barndomen

Kolja minns en barndom med mycket flyttande. Det var fattigt och något fast boende hade man inte utan man levde i tält. När vintern kom kunde det hända att Koljas pappa Janos hade turen att få hyra ett rum i en vecka, men det hände sällan. Annars var det i tält man bodde, sommar som vinter. Det jobbigaste var vintertid när snön hade lagt sig. Då skulle man skotta bort snön från den plats som man ansåg vara bäst att sätta upp tältet på. Och man hade inte mer än kuddar och hemmasydda duntäcken att värma sig med.

– Jag minns speciellt en vinterkväll när polisen kom för att köra bort oss. Vi var tvungna att packa ihop tälten och alla våra tillhörigheter. Vi fick eskort av polismännen för de ville vara säkra på att vi lämnade kommunen. Efter en bit på vägen sa min pappa, för att vara ironisk: ”Tur att det inte är så kallt för då hade vi frusit ihjäl”. Då stannade den ena polismannen till och sa chockat: ”Vad är ni för folk? Du har två centimeter tjock is på mustaschen och du fryser inte!” Sedan visade de oss en slags herrgård, eller ett vandrarhem, där vi kunde slå läger. Kanske tyckte de synd om oss.

Skola och jobb

Kolja berättar att det inte var lätt att gå i skolan när man var rom. Många lärare ville inte ta emot romska barn. Men det hände att Kolja fick gå i skolan i samband med att hans pappa hyrde ett rum någon vecka. Under dessa korta skolbesök lärde sig Kolja att läsa och skriva och det var han tacksam för. Att kunna räkna och skriva var ett plus. Det var viktigt att vara uppdaterad i det dagliga livet om man inte skulle bli lurad. – Jag fick växa upp snabbt för att hjälpa pappa med olika sysslor som att sätta upp och ta ner tältet. Men främst hjälpte jag till vid hästförsäljningen, det kunde vara allt från att piffa upp hästarna till att mata dem. Koljas pappa jobbade med hästhandel.

– Vi köpte hästar som var magra för en billig peng, sedan såg vi till att tvätta dem, borsta deras tänder och kamma deras man. Då tjänade man en slant. Vi jobbade med detta för det var det vi kunde. Kvinnorna sålde blommor eller spådde. På detta sätt kunde vi överleva.

Trolovning

År 1963 var Kolja sexton år och då ansåg hans föräldrar och nära släktingar att han var mogen för äktenskapet. Det var mamma Raca och pappa Janos som valde hustru åt Kolja. – Man hade inte mycket att säga till om, utan man gjorde som man blev tillsagd. Och med tiden lärde man känna varandra, och kärleken växte. Idag har jag 8 barn, 40 barnbarn och 28 barnbarnsbarn, så det är ju ingen liten familj man har. När jag frågar hur det var att bli ung förälder svarar Kolja:

– Jag var 19 år när jag fick min första dotter. Det ansågs som sent jämfört med dem som gifte sig lika tidigt som jag, men jag ville ha ett stabilare liv innan vi bestämde oss för att skaffa barn.

Hygien

Jag frågar Kolja hur man höll sig ren och hur man tvättade kläderna. Kolja svarar att det var mycket viktigt att hålla sig ren. När det var varmt ute stannade man till vid en sjö eller flod så länge man kunde. Där fick man bada och kvinnorna passade på att tvätta lakan och kläder. Men när det blev vinter och kyla blev det svårare, då var man tvungen att tvätta sig med snö. Koljas mamma värmdes is och snö som de fick tvätta håret i. – Man fick göra det bästa man kunde för att hålla sig ren.

Hälsa

Kolja minns att när någon blev sjuk var det dyrt med medicin. Den som hade pengar kunde köpa och den som inte hade pengar fick man hjälpa så gott det gick. – Men det var sällan vi blev sjuka för våra kroppar var vana vid alla väder. Vi kunde gå barfota vintertid utan att bli sjuka.

Religion

– När vi bodde i Jugoslavien var vi ortodoxa, berättar Kolja, men i kyrkan fick man oftast inte gå som rom. Det hände att man fick komma in för att be. Egna biblar, som man har idag, hade vi inte, eftersom de äldre sa att det var böcker för de döda. Vi visste ju inte bättre. När vi flyttade till

Italien så bytte vi religion. Vi blev katoliker. När jag frågar varför man gjorde så, svarar Kolja att det gjorde man för att det inte skulle uppstå bekymmer med invånarna i den stad man befann sig. – Jag tycker inte det spelar någon roll vilken religion man har. Men jag vet att de flesta romer är troende och aktiva i olika församlingar.

Romska traditioner

Kolja minns att den romska sammanhållningen var en självklarhet.

– Men i dagens läge har detta tyvärr försvunnit, inte bara i Sverige, utan i alla länder tror jag. Vi som är lite äldre har oftast frågat oss varför det har blivit så här. Det är synd om barnen, de pratar inte längre romanés och de glömmer bort traditionerna. Jag tror inte det tar lång tid till innan det romska försvinner. När jag frågar vad man ska göra för att detta inte ska hända svarar Kolja att varje hushåll ska sluta prata svenska hemma. Hemma skall man prata romanés. – Även ni som är yngre skall veta hur man uppför sig mot andra romer, såsom vi uppförde oss mot varandra.

Resan till Sverige

Kolja berättar: – År 1972 började resan från Serbien mot ett bättre liv. Vi hade husvagnar och vandrade från land till land, genom Italien, Frankrike, Belgien, Tyskland, Danmark. År 1975 kom vi fram till Sverige och då blev vi placerade i en flyktingförläggning i Flen. Först visste ingen vad de skulle göra med oss. Vi hade inga pass, så svenskarna visste inte om de skulle skicka oss till Jugoslavien eller till Italien. Men eftersom det inte fanns något skrivet om oss någonstans fick vi stanna i Sverige. När vi hade fått uppehållstillstånd och främlingspass fick vi efter en kort tid en lägenhet i Trelleborg. Då började barnen, och även jag, i skolan. Jag fortsatte till en högskola för jag ville jobba som lärare. Detta gjorde jag i sex år. Därefter jobbade jag både som tolk och lågstadielärare. Jag har alltid jobbat. När jag frågar varför han valde att byta namn svarar Kolja: – När jag presenterade mig för icke-romer kom frågan: ”Är du en fisk?” Då tyckte jag att det var passande att ha två namn, ett romskt och ett som jag använder när jag träffar icke-romer. Relationen till det svenska samhället Kolja tycker att han har en bra relation till det svenska samhället. – Visst har man stött på diskriminering, men sällan. Jag tycker det är mer diskriminering nu än det var när jag kom till Sverige. Det svenska folket måste få mer kunskap om oss romer för att släppa det negativa. Det sista Kolja säger i intervjun är: – Jag hoppas att mina svar kan bli en länk i en kedja av berättelser som skapar förståelse och bryter den okunskap som finns.

“De yngre bör respektera sina äldre och lyssna på dem” **Jan Michaj, Jani**

Jani tillhör lovaragruppen. Jan Michaj är hans svenska namn, på romanés heter han Jani. Han föddes i april 1941 i staden Tasjkent i Uzbekistan och han förklarar att Uzbekistan var en del av Ryssland på den tiden. Janis familj bestod av föräldrarna och fem syskon; två bröder och tre syster. De skulle haft en bror till, men han gick tyvärr bort vid födseln. Jani kommer alltså från lovaragruppen och inom denna grupp kallas hans stam för chockestji. Inom denna stam är alla släkt med varandra på ett eller annat sätt, man kan se det som ett släktträd. När en person från den här gruppen pratar om sin familj tänker han eller hon inte nödvändigtvis bara på den närmaste familjen, som mamman, pappan och syskonen. Till familjen räknas också kusiner, farbröder, fastrar, syskonbarn och många andra.

Barndomen

Självfallet växte Jani upp helt annorlunda än hur barn växer upp i dag. Barn på den tiden såg och upplevde helt andra saker än vad barn gör nuförtiden. Janis far var, som många andra i familjen, både artist och hästhandlare. Jani berättar: – Ryssland ett enormt land med väldiga avstånd som våra äldre genomkorsade på sina affärsresor. Min familj åkte till Moskva för att handla hästar som de sedan sålde i Tasjkent med en förtjänst på fyra till fem gånger. Som ni kanske förstår medförde detta att vuxna kunde vara borta i flera månader innan de kom hem från sina resor.

Barnen i Janis familj var hemma tillsammans med de familjemedlemmar som inte följde med på affärsresorna. De bodde i hus. Men när andra världskriget började skaffade Janis far och farbror ett kontrakt med den ryska armén som ledde till att de fick stora transportvagnar att inreda till hem. Dessa vagnar färdades längst fronten där ryssarna höll på att slå tillbaka nazisterna. Under krigets och resans gång underhöll Janis familj den ryska armén med traditionella romska föreställningar som innehöll både dans och musik. Janis familj kom på så sätt att stanna till i olika länder som Ungern, Tyskland och Polen. Men resan tog ett abrupt slut utanför Frankfurt i Tyskland.

– Vi var på väg hem till Ryssland efter att nazisterna hade kapitulerat, berättar Jani. Kriget var slut. Då hände något som gjorde att tåget åkte av rälsen. Detta ledde till en fruktansvärd olycka. Flera människor dog, både från vår familj och från den ryska armén. Men vi hade ändå änglavakt. De tre sista vagnarna innehöll den ryska arméns vapenförråd samt bomber och som tur var sprängdes de inte i luften. Hade det hänt skulle ingen ha överlevt.

Efter tågolyckan fortsatte familjen mot Polen, där bosatte de sig i sina stora vagnar i Warszawa. Janis fortsätter att berätta: – Efter en tid fick min farbror Latszi tag på lägenheter i Lublin, vilket medförde att vissa i familjen flyttade dit, medan vi andra stannade kvar i Warszawa. Inte långt därefter började vårt hem brinna. Ni förstår, allt var ju byggt av trä på den tiden, så det gick väldigt fort. Och i all hast, samt i den panik som utbröt, glömde vi min brors nyfödda bebis inne. Det var en stor tragedi för vår familj och det tog väldigt lång tid innan vi kunde återhämta oss från den katastrofen. Den drabbade oss djupt, både ekonomiskt och psykiskt. Med tiden återhämtade sig ändå familjen och Jani började studera. Han slutförde en utbildning på ett artistprogram och fick diplom som bevis på att han var en utbildad artist.

Arbete

Det kändes naturligt för Jani att följa i sin familjs fotspår och framföra traditionella romska sånger och danser. Han började arbeta hos sin farbror Pamaranch, som hade en grupp som hette Roma. De åkte runt i hela Polen med sina föreställningar. – De som inte hade ett artistdiplom fick 150-170 zloty per föreställning, men vi som hade diplom fick 350, berättar Jani. Det var jättemycket pengar på den tiden. Man kan jämföra med att en månadslön för en högt uppsatt tjänsteman låg på ungefär 3000 zloty. För oss räckte det med att ha tio föreställningar, så hade vi redan de pengarna. Jani säger att hyran på den tiden låg på ungefär 60-70 zloty och de totala utgifterna för boende, inklusive gas och el, hamnade på omkring 100 zloty per månad. Med tanke på att Jani kunde tjäna upp till 3000 zloty på bara tio föreställningar kan man ju dra slutsatsen att familjen hade det ganska bra ställt ekonomiskt. Med tiden blev Jani även en känd låtskrivare och ordnade egna föreställningar.

Hygien och hälsa

När jag frågar hur man tvättade sig och höll sina kläder rena förklarar Jani kort att man fick gå till en brunn som låg ungefär en kilometer bort och fylla kannor med vatten som man sedan använde för att tvätta sig och sina kläder i. Han fortsätter förklara att det fanns sjukhus och läkare som man kunde gå till om det behövdes. Men läkarvården var inte speciellt utvecklad på den tiden och det fanns inte så mycket hjälp att få egentligen.

Giftermål

När Jani var ung var det oftast de äldre som arrangerade äktenskapen, och det var inget konstigt med det. De äldre kände till varandras familjer, de visste vilka som hade gott rykte och de såg till att deras barn hamnade i bra familjer. Man undvek att beblanda sig med stammar som var kända för att vara stökiga eller med familjer som man ansåg vara ”sämre”. – Det var väl en form av hierarki bland oss romer på den tiden, säger Jani. Man såg till att hålla de ”lägre” familjerna borta från de ”finare” familjerna. Jani själv bildade familj genom ett arrangerat äktenskap. Hans fru och han lever tillsammans än i dag och trivs ihop. De fick tre barn; en pojke och två flickor.

Sverige

Jag frågar hur det kom sig att Janis familj utvandrade till Sverige. Han berättar en delvis mycket

sorglig historia: – Min bror hade hört från andra romer att det var mycket bättre i andra länder än i Polen. Så han blev nyfiken och bestämde sig för att själv se efter. Efter en tid började min mamma tjata om att vi skulle följa efter min bror som nu var i Sverige. Dessutom hände det en del saker i Polen som till slut fick oss att ta beslutet att fly. Men jag ville egentligen inte, jag kände på mig att flykten till västvärlden skulle bära med sig en massa otur. Hur som helst, vi ordnade det som behövdes och planen var att vi skulle möta min bror i Italien. Men mina farhågor blev besannade. Det första som hände var att min bror, som var på väg för att hämta oss i Italien, stannade till på en rastplats i Tyskland för att vila lite. Eftersom det var kallt lät han motorn vara på så att han skulle få värme. Han somnade och det visade sig att avgaserna från bilen läckte och tog sig in i bilen. Min bror hamnade på ett sjukhus i Wiesbaden i Tyskland, där de konstaterade att han var förgiftad och troligen aldrig skulle återhämta sig. Till slut hamnade han på Sankt Görans sjukhus i Stockholm. Där låg han i elva års tid innan han gick bort. Min stackars mor besökte honom varje dag under dessa elva år. Men inte nog med det, min brors hustru fick cancer och dog några år innan min bror gick bort. Båda var väldigt unga och nådde inte ens 30-årsåldern. Några år efter det att min äldsta bror och hans fru hade gått bort, tog min yngsta bror sitt liv. Det var hans egen dotter, som bara var sju-åtta år, som hittade sin far död i en fåtölj i vardagsrummet. Även han dog innan han nått 30-årsåldern. Efter detta var det som om vår familj fått en besvärjelse över sig och min far gick bort bara några månader efter min yngsta bror. Kort därpå dog även några av mina kusiner av något som var helt nytt för oss, narkotika. Vi hade aldrig förr hört talas om knark, men helt plötsligt blev några i familjen förgiftade av dessa droger och rycktes bort från oss allt för tidigt. – Min farbror, som miste några söner på grund av knarket, blev så knäckt att han inte orkade leva längre och tynade sakta bort. Efter det gick min kusins söner bort i en bilolycka. Jag tror att vi har haft minst ett dödsfall i familjen vartannat år sedan vi hamnade här i Sverige. Så när jag tänker tillbaka på den dagen då jag lämnade Polen kan jag med absolut säkerhet säga att vår familj drabbades av all den tragedi som min känsla varslade om.

Romer och kulturen

Den romska kulturen är mycket viktig för Jani, speciellt respekten. Men han menar att allt det som en gång var viktigt har suddats ut i dag. – De yngre bör respektera sina äldre och lyssna på dem i stället för att sträva efter pengar, makt och rikedom, betonar Jani. Det fanns dispyter inom familjen förr också, men då fanns det alltid en äldre person som tillrättavisade den yngre generationen, och det räckte med att han sa vem som hade rätt och vem som hade fel. Sedan var det inget mer med det. I dag kan kusiner bråka om pengar och söka sig till utomstående romer som ska hålla en romsk rättegång. Detta är en skam och jag skäms även för vår äldre generation som har tillåtit att sådana saker sker. De äldre borde inte utföra dessa rättegångar. Istället borde de tillrättavisa de yngre och inte låta dem skämma ut sig för sin girighet. – Vi romer var ett mycket stolt folkslag en gång i tiden. En människas ord betydde allt. Ingen kunde komma och slå sig själv för bröstet och låtsas vara viktig. Det fanns alltid någon som snabbt drog ner den skrytsamme på jorden, inför allt och alla. Folk var rättvisa och man höll sig till sanningen, oavsett konsekvenserna. I dag har allt sådant försvunnit, folk lurar varandra, de har ingen heder och skäms inte för något. Allt handlar om pengar. Rätt eller fel spelar ingen roll längre.

Religion

Jani är döpt katolik och tror på det goda i människan, men i övrigt utövar han ingen speciell religion eller går i kyrkan. Han tror på Gud och säger: – Gud är kärleken och allt som är gott. Utan tron blir människan som djuren. Som tur är finns det fortfarande kärlek och godhet hos många människor.

”Vårt artistnamn Svarta Pärlor blev vida känt”

Murza

Murza kommer från den romska gruppen romungri. Hon heter Murza på romani och Kristina Ste-

fansson på svenska.

Murza ville inte att vi spelade in medan hon berättade. Vi bestämde därför att prata utan inspelning medan Murza stod med ryggen mot oss och lagade mat. Vi fick uppfattningen att Murza tyckte att det var svårt att behöva sitta stilla och titta på oss samtidigt som hon var tvungen att gräva i gamla sår.

Barndomen

Murza inleder vårt samtal med att berätta att hon föddes i den sjunde månaden år 1941 i en förort till Warszawa i Polen och att hon härstammar från tyska romer med familjenamnet Strauss. Hon hoppar därefter direkt in i andra världskriget och berättar att nazisterna tillfångatog hennes far och farbröder när hon var ungefär tre månader gammal.

Ett halvår efter tillfångatagandet kom någon till familjens hem och lämnade faderns och farbrödernas kläder. Murza har aldrig fått någon förklaring till vad som hände hennes far.

I dag vet hon att hennes far, som hette Stefan Majewski, togs till det så kallade "zigenarlägret" i Auschwitz- Birkenau och mördades där. Det enda som finns registrerat i Auschwitz journaler är hans namn och platsen där han blev arresterad.

Murza ser tankfull ut och plockar sedan fram en bok som hon har köpt vid ett besök i Auschwitz. Hon bläddrar sakta bland bladen, stannar upp och stirrar på ett namn, sedan pekar hon på det och visar oss.

Där står en rad med olika beteckningar, H-nr, H-Art, Name, Vorname, Geburts datum, Geburts ort och under denna rad finns en massa namn. Det finns två Stefan Majewski varav den ena tillfångatogs i Warszawa.

Murzans finger fastnar på det namnet och hon säger: "Detta var min far."

Det enda som står där är att han tillhör polska romer, hans namn, ort och ett nr: 8012.

Det är svårt att beskriva med ord vilken kuslig känsla det är att se alla dessa namn och veta att dessa människor bara försvann.

Efter det att nazisterna hade tagit Murzas far och farbröder blev hon kvar med sin mamma, mormor och morbror, men det tog inte lång tid förrän nazisterna tog hennes mamma också.

– De påstod att de tog henne för att hon spådde, säger Murza och går vidare i sin berättelse.

Nazisterna placerade hennes mor i Warszawa-ghettot, men efter bara några månader lyckas hon fly därifrån och kom hem. Då hade hon blivit smittad av tuberkulos och kort därefter gick hon bort. Detta hände ungefär 1945-46. Vid det här laget var Murza en fem-sexårig liten flicka och redan föräldralös.

Efter krigets slut flyttade Murza tillsammans med sin mormor, som hette Tauko på romani och Othelia Strauss på tyska, samt sin morbror som hette Felix Dytlow till Szczecin. Hon minns hur hennes kusin Theresa satt på en trappa till huset när tyskarna sköt rakt in i huset och träffade hennes kusin i handen.

– Det här var alltså 1949, kriget var slut och ändå gjorde vissa tyskar fortfarande sådana här saker, säger Murza.

Samtidigt som hon berättar fastnar jag lite på de olika efternamn hon nämner. Jag frågar Murza hur det kommer sig att deras familjenamn, som var Strauss, kom att bytas till Dytlow och varför hon i dag heter Stefansson.

Hon berättar att när nazisterna tog makten i Tyskland flydde hennes familj till Ryssland. Där köpte hennes morfar namnet Dytlow för att familjen inte skulle bli identifierad som tyska romer. Namnet Stefansson har Murza tagit för att hedra sin far genom att använda hans förnamn Stefan i sitt efternamn.

Skolan efter krigstiden

Efter en kort tid i Szczecin flyttade Murza med sin morbror och hans barn till Krakow. Hennes morbror skrev in henne i skolan, vilket var helt otänkbart bland romer på den tiden.

Jag ber henne förklara närmare. Murza skrattar lite lätt och säger att det var helt andra tider då. Romerna hade alldeles nyss varit en av nazisternas största målgrupp för förföljelser och självklart var romerna väldigt misstänksamma. Det var inte tänkbart för romer att lämna ifrån sig sina barn frivilligt till icke romer.

– Men min morbror och vår familj hade alltid umgåtts med ”gadje” (icke romer) och haft en mycket bra relation med allt och alla, så vi hade inte samma fördomar som andra romer mot samhället, säger Murza. Hon säger att hon aldrig upplevde någon form av rasism från polackerna och hon menar att alla var trevliga och hjälpsamma under kommunisttiden i Polen.

Murza fortsätter med att berätta att hon växte upp med sina kusiner och att hon betraktar dem som sina riktiga syskon. Hon berättar kort att många av hennes syskon har gått bort i en alltför tidig ålder av olika anledningar, både naturliga och genom olyckshändelser. Mer än så vill hon inte säga och hon önskar att vi lämnar ämnet orört. Hon går vidare och säger: – Hur som helst så avslutade jag och mina syskon vår skolgång och var väldigt stolta över detta eftersom vi var de enda romska barnen som gick ut skolan på den tiden. Murza är mycket stolt över att hon även avslutade en utbildning på gymnasiet med ekonomisk inriktning och förberedelse för juridik, om jag förstod henne rätt.

Hygien och hälsa

Jag frågar Murza hur det var i hennes barndom när man skulle tvätta kläder och hålla sig själv ren. Hon berättar att de hade stora baljor som de fyllde med hett vatten. De blandade i klorin och ett slags tvättpulver. Sedan fick man röra omkring allt, ta upp tvätten och skölja ett par gånger.

– Kläderna blev faktiskt renare än vad de blir i dag. Vi använde oss av samma princip när vi rengjorde oss själva fast då hade vi tvål, säger hon. Jag frågar om de hade tillgång till vatten i huset.

– Nej, det hade vi inte, men vi hade en brunn på gården där man kunde dra upp vattnet i en hink och det fanns även en pump där man kunde pumpa upp vattnet för hand. Jag undrar vad det fanns för hjälp att få om man blev sjuk. – Ja, det fanns ju inga mediciner mer än ett slags pulver som man kunde få mot feber. Vi tillverkade själva en massa sirapsliknande drycker och salvor av olika örter och växter som vi använde för att hålla oss friska.

Romsk trolovning

När vi kommer in på hur det gick till när man gifte sig skrattar Murza och berättar att hennes äldsta syster Teresa blev bortrövad av andra romer. – Mer än så var det inte. Hon fortsätter skrattande att berätta att därefter tog hennes morbror alla de andra barnen med sig och lämnade staden tillfälligt för att ingen annan skulle gifta sig. För mig låter allt detta brutalt och förnedrande, men det var inte så att de kidnappade Murzas syster mot hennes vilja, tvärtom. Teresa var med på noterna, försäkrar Murza. – Det är ett traditionellt sätt att gifta sig på än i dag för romska ungdomar som inte får sina föräldrars välsignelse, säger hon. Detta sätt att gifta sig kallas att man rymmer. Murza berättar att hennes giftermål gick till på ett helt annat sätt och hon skrattar än i dag åt sin svärfars finurliga sätt att be om hennes hand för sin sons räkning. Hon träffade sin svärfar för första gången på tåget på väg till skolan. Där frågade han henne vilken familj hon tillhörde och undrade om hon var gift. Murza berättade stolt att hon inte var gift och sa vilken familj som hon kom ifrån. På den tiden var det väldigt viktigt att veta vilken familj man tillhörde. Man beblandade sig inte med vem som helst, förklarar Murza. Hon fortsätter: – En kort tid efter detta möte kontaktade min blivande svärfar min morbror och kom överens med honom om att de skulle binda ihop våra familjer genom ett giftermål mellan mig och hans son. Varken jag eller hans son hade någon kännedom alls om deras överenskommelse. Hon skrattar och berättar att en dag dök hennes blivande svärfar och hans andra svärdotter upp hos hennes morbror för att officiellt be om Murzas hand och därmed stänga dörrarna för någon annan friares tankar. – Men eftersom min blivande svärfar var osäker på min inställning till giftermål och inte ville tappa ansiktet inför andra romer med ett nekande från mig, så skickade han sin andra svärdotter till mig i smyg för att fråga om jag var intresserad av att gifta mig med hennes svåger. Jag var helt ställd och sa givetvis nej. Jag hade ingen lust att gifta mig. Efter att jag sagt detta till min blivande svägerska vände hon sig om och skakade försiktigt på huvudet åt min blivande svärfar. När han fått bekräftat att hans farhågor stämde vände han sig mot min morbror och sa: ”Felek, jag vet att vi hade en överenskommelse gällande våra barns giftermål men jag måste tyvärr meddela att min son inte vill gifta sig med din dotter”. Min stackars morbror blev rasande och ifrågasatte min blivande svärfars heder och ord. Murza skrattar igen och säger att hennes svärfar frågade min morbror igen om han skulle hålla sitt ord och stå för att deras

barn skulle gifta sig!

– Och på den vägen blev det, de skakade hand och så var mitt öde beseglade, slutar Murza.

Jobb

Hela Murzas familj var kända musiker som spelade både fiol, dragspel och gitarr. Barnen fick lära sig att sjunga och dansa som små. Murza fortsätter att berätta: – Efter att jag hade gift mig började min man arrangera stora uppträdanden över hela Polen, där vi framförde traditionell romsk dans och musik. Vi blev en sensation och vårt artistnamn ”Svarta pärlor” blev vida känt. Det var faktiskt musiken som gjorde att vi till slut lämnade Polen. Vi fick en inbjudan från Finland att komma och uppträda med vår grupp, men den polska staten, som då var kommuniststyrd, vägrade att ge oss tillstånd att åka. Det var tyvärr detta som gjorde att vi bestämde oss för att fly. Min man kände sig kränkt och gjorde allt för att vi skulle kunna lämna Polen. Men hade vi vetat då vad som väntade oss, hade vi stannat.

Flykten

Murza vill bara berätta i stora drag om hur det gick till när familjen lämnade Polen.

– Det är en alldeles för lång historia, säger hon, och det var min mans familj som tog mest skada av allt som hände när vi var på flykt. Den delen av mitt liv får min make berätta om ifall han orkar. Murza säger i alla fall att eftersom familjen var rätt känd i Polen medförde det att de kände folk med höga positioner som kunde hjälpa dem. Hennes man tog kontakt med en vän inom polisväsendet som fixade med pass och alla tillståndspapper som behövdes för att lämna landet. När familjen fått sina papper åkte de ner till före detta Jugoslavien, väl där mötte de Murzas svåger som redan hade lämnat Polen. Han hade, i sin tur, köpt falska pass i Jugoslavien som familjerna skulle ta sig in i Italien med. Men när de nådde gränsen blev den jugoslaviska polisen misstänksam och drog pistol. Svågern trampade då gasen i botten och körde bilen rakt igenom gränsbommen. Poliserna sköt vilt efter dem tills de nådde den italienska gränsen. Väl där sökte familjerna politisk asyl, vilket de också fick. Den jugoslaviska polisen försökte få den italienska polisen att utlämna dem men det gjorde de inte. – Väl i Italien hamnade vi först i ett flyktingläger som hette Patriciano. Därefter blev vi förflyttade till ett annat läger som hette Latina och till slut hamnade vi i ett läger som hette Capua, berättar Murza. Familjen stannade i Italien i ungefär ett år. – Vi jobbade med allt från att lägga bevattningssystem ute på åkrar till att jobba i kök, fortsätter Murza. På åkrarna fick man passa sig för ormar som högg efter en när man närmade sig. Vår lön räckte endast till mat och cigaretter vilket var en stor förändring för oss som var vana vid att ha allt och bli behandlade som kändisar. Vid det här laget hade vi dessutom två små flickor som behövde en massa saker som vi inte hade råd med. Jag minns att jag fick handtvätta några filtar som jag klippt till för att använda som blöja åt vår minsta dotter. När folk från invandrarverket i Sverige kom till lägret fick Murzas familj möjlighet att komma till Sverige. Detta måste ha varit runt 1971, eftersom familjens son föddes i Sverige 1972.

Sverige

I Sverige anpassade sig familjen ganska fort och Murza fick ett jobb inom Sundbybergs kommun. Hennes och hennes mans släktingar kom också till Sverige och då satte familjen ihop sin grupp Svarta pärlor igen och spelade på restauranger och teatrar. – Vi blev väl inte lika kända här som vi var i Polen, säger Murza, men vi fick spela på Dramaten i Stockholm och vi var även med i en film på 1980-talet som hette ”Gorkij Park”. Där fick vi uppträda i en scen som spelades in på Grand Hotel i Stockholm. Med tiden köpte familjen ett café i Stockholm och en villa i en förort till Stockholm. – Det gick bra för oss, vi har tre barn varav två har gått ut skolan och den tredje fortsätter studera. Vi har bevisat att samhället hade fel i sin syn på oss romer! Men det är väl egentligen inte ett helt riktigt påstående, ändrar sig Murza. Vi uppmanade våra barn att dölja sin identitet på grund av risken att diskrimineras. Tyvärr var, och är fortfarande, det svenska samhället lite oförstående inför oss romer. Jag undrar vad Murza menar och hon svarar med att säga: – Förtrycket som jag inte upplevde av polackerna under kommunisttiden känner jag tyvärr av i det svenska samhället. Det hänger något fult i luften så fort ordet rom eller zigenare kommer på tal.

Man märker även på arbetslösheten och bidragsberoendet bland romer att det finns någon form av diskriminering mot romer. Murza känner personligen väldigt många romer som inte får en bostad i ett samhälle där alla har rätt till ett boende. – Visst fanns det många romer i Polen som hade det dåligt ställt, men då hade romerna en annan sammanhållning än i dag. Ingen fick vara bostadslös eller hungrig, man delade på det man hade. I dag har tyvärr den sammanhållningen försvunnit, anser Murza. Den respekt, kärlek och medmänsklighet som fanns hos oss förr kan man inte köpa för alla pengar i hela världen. På min fråga om romerna har någon egen religion eller tror på Gud svarar Murza kort att hon tror att de flesta romer egentligen inte har någon koll på religioner, men att både hon och andra romer är troende.

Traditioner

Till slut frågar jag Murza vad hon känner för våra romska traditioner och om de har ändrats på något sätt. Hon menar att allt har förändrats. – Jag kan säga att jag aldrig har rökt en cigarett inför mina svärföräldrar eller andra äldre människor, säger hon. Vi har lärt oss att aldrig passera en äldre människas väg eller sätta oss med ryggen mot en äldre människa. Vi nämner aldrig något fult inför varandra eller klär oss oanständigt. Förr värdesatte vi romer vårt ord och vår heder framför allt annat, det fanns inte en värre skam än att ljuga, bedra eller stjäla från en annan rom. Särskilt att stjäla från en annan rom var otänkbart. Om någon gjorde det blev den personen utstött av alla romer i hela världen. Vi fick inte ens göra affärer med varandra därför att det ansågs fult att tjäna pengar på en annan rom. Om man kunde hjälpa någon gjorde man det gratis, man fick absolut inte ta emot pengar för sina tjänster. Ibland hände det till och med att man själv betalade för att hjälpa personen i fråga, men detta nämnde man inte. I dag händer det att romer stjälar och bedrar varandra och de kommer tyvärr undan i många fall. Även yrkena har förändrats, förut jobbade vi med traditionella romska saker som till exempel romska musik- och dansföreställningar där vi fortfarande höll ihop inom gruppen. I dag måste man ut och jobba med i princip det som finns och tacka Gud om man får ett arbete. Våra traditioner och värderingar suddas ut och ersätts av majoritetssamhällets värderingar. I vissa fall kan det vara bra, men i de flesta fall har det visat sig vara dåligt för oss romer. Exempel på detta är knark och andra beroendeframkallande mediciner som har tagit ett hårt grepp om våra unga.

Intervjuer med Kaale romer

”Att jobba har alltid varit min drivkraft”

Hugo Enroth

Hugo är en finskromsk man som under sin livstid haft många järn i elden. Sitt sinne för konst säger han själv att han ärvt från sin far. Som ung specialsydde Hugo skor till Finlands dåvarande statsministers fru. I dag är hans oljemålningar högt uppskattade och pryder många hem, både i Sverige och i Finland. Hugo föddes 1936 i Finland, i en stad som heter Viborg och som gränsar till Ryssland. Som treåring var Hugo tvingad att fly från Viborg tillsammans med sin familj. Det finska vinterkriget knackade på dörren och det fanns ingen annan utväg för familjen än att fly. De flydde mot gränsen till en stad nära Tammerfors. I dag har Hugo hunnit bli 76 år och bor tillsammans med sin fru i stockholmsförorten Hallunda. Lägenheten är ombonad. Väggarna pryds av mosaiktavlor, bilder på barn samt religiösa motiv. Hugo är propert klädd i svarta finbyxor och en stickad grå tröja med hästmotiv. Hans fru bär en sedvanlig fotsid kjol, dock inte den av sammet som är så starkt förknippad med de finska romerna.

Barndom

Hugo minns sin barndom som trygg. När fadern hittade ett nytt arbete i en stad följde hela familjen med. Att ha bil var inte vanligt på den tiden. Många romer reste med häst och vagn från by till by. Så gjorde även Hugos familj. Under färden var det vanligt att man mötte andra romer som var

ute längs vägen. – Det fanns inga tankar om att ”vi är bättre än ni”. Man hälsade respektfullt på varandra och frågade var de andra kom ifrån. Sedan blev man bjuden hem till den romska familjen för att äta och dricka kaffe. Man mottogs alltid på ett fint sätt, vare sig man blev bjuden in i ett hus eller i ett tält, säger Hugo. Det var inte en självklarhet för alla romer att ha tak över huvudet. Många gånger fick man bo inneboende hos släktingar tills att man hade hittat ett eget boende. Hugo menar att detta var vanligt bland romerna och att man inte behövde skämmas. Hugo har bra minnen från sin barndom, dock vill han inte prata om dem alla. När frågan kommer om hur hans familj levde, berättar han kort att de levde i hus och hade ett ordnat liv. Hugo gick i skolan, men när han var tio år gammal hoppade han av. Han kände att han inte kom till sin rätt och han började följa med sin far på olika affärsresor runt om i Finland. Hugo var ett vetgirigt barn. Inte lång tid efter att han hade hoppat av skolan fick han jobb på en känd skofabrik. Detta hade inte varit möjligt, menar Hugo, om hans far inte hade haft bra kontakter med folk som arbetade i hela Finland. Hugo började som springpojke och fick hjälpa till med allehanda tjänster, men han arbetade snabbt upp sig. Han lärde sig fort och hans chef såg att denna unga gosse hade potential och någonting som de andra springpojken inte hade. Att skotillverkning skulle bli Hugos främsta inkomstkälla var inte självklart från början.

Levebröd

Alla i familjen var tvungna att hjälpa till med försörjningen. Om man inte var ute och arbetade på fältet arbetade man i hemmet tillsammans med modern. Vägen till att bli en framgångsrik affärsman var inte spikrak. – Man tog det jobb man fick. Jag var alltid noggrann med att göra ett korrekt arbete och vara lojal mot mina arbetsgivare. Jag var alltid öppen med min romska identitet och stötte aldrig på fördomar eller förutfattade meningar. Fastän jag var väldigt ung när jag började jobba på skofabriken så tog det inte alls lång tid innan jag hade en egen ateljé i fabriken, säger Hugo. Självaste statsministerns fru fick vid ett flertal tillfällen sina sidenskor uppsydda av Hugo. Detta är någonting som Hugo fortfarande är väldigt stolt över. Han var den enda på skofabriken som hade detta prestigefyllda uppdrag. Hugo har svårt att minnas hur gammal han var, men han hade inte jobbat länge på fabriken. – Det är klart att statsministerns fru inte själv besökte mig, det var tjänstemän som kom med hennes exakta skomått, säger Hugo. Även om Hugo är stolt över arbetet han utförde på skofabriken, finns det en annan konstform som ligger honom varmt om hjärtat. Hugo och hans familj var granne med en känd konstnär som höll i prestigefyllda konstutbildningar. De elever som hade fått undervisning av honom kunde vänta sig en lovande karriär som konstnärer. Fastän Hugo inte hade någon tidigare erfarenhet av att måla, drevs han av sin nyfikenhet. Varje morgon smög han utanför huset för att se hur konstnären undervisade sina elever. Givetvis uppmärksammades detta av konstnären. Det är inte med lite stolthet Hugo berättar att han fick gå utbildningen utan några specifika betyg eller tidigare kunskaper

Att klara hälsan

Hugo berättar att hygien och renhet alltid har haft en central betydelse i finska romers liv. Män, kvinnors och barns kläder skulle inte blandas när de tvättades och porslinet tillhörde enbart köket. Tappade man något på golvet skulle det kastas. Det var vanligt att olika sjukdomar spreds i början av 1900-talet. Hugo tror att en av anledningarna till att de finska romerna fortfarande i dag värdesätter renhet och hygien så högt, är en kvarleva från förr. Man var helt enkelt tvungen att hålla en sträng livsföring för att kunna klara sig från olika sjukdomar. Det märks att detta synsätt fortfarande påverkar Hugos och hans frus liv. Golven är nyvaxade och diskbänken skiner så att man kan spegla sig i den. Porslinet står i prydlig ordning i skåpen och diskhon är skinande blank.

Sverige

Hugo kom till Sverige på 1970-talet. Det var många finska romer som kom till Sverige under denna period. Ryktet gick snabbt bland de finska romerna att Sverige var ett land med hög standard och att där kunde man få jobb. Hugo hade jobb i Finland men ville pröva på något nytt. Familjens första anhalt i Sverige var Trollhättan, en liten ort där familjen vantrivdes. Nästa anhalt var Nyköping där de bodde under några år på 1980-talet. I Hallunda, där Hugo och hans fru bor i dag, har

de trivts bäst och de kan inte tänka sig att bo någon annanstans. Här bor det människor av många olika nationaliteter och Hugo och hans fru har aldrig känt att de utmärkt sig eller varit annorlunda fastän de är romer. Väl i Sverige fortsatte Hugo med att tillverka handgjorda läder- och lackstövlar. Denna typ av stövlar tillhörde tidigare de finskromska männens vardagsklädsel, men detta avtog successivt någon gång under 1980-talet. Att Hugo är stolt över sitt hantverk är påtagligt. Mitt under intervjun ursäktar han sig, springer in i ett av rummen och kort därefter kommer han ut med ett par skinnstövlar på fötterna. – Många finska romer stod på kö för att få handgjorda stövlar uppsydda av mig. Jag gjorde dem i både skinn och lack, säger Hugo och låter lite vemodig. I dag är efterfrågan på denna typ av stövlar inte alls lika stor. Ibland kan man se finskromska män som bär dem, men det är enbart vid speciella tillfällen. Det är ett fint hantverk som ligger bakom. I dag tillverkar Hugo kanske ett par stövlar om året. Men stövlarna var inte familjens primära inkomstkälla. Hugo jobbade som svetsare och eftersom han var konstnärligt lagd var det inte svårt för honom att hitta sysselsättningar som gav lite mer än bara det vardagliga levebrödet. Han kunde bland annat måla tavlor och köpa och sälja antika möbler. Under intervjun har Hugo sin mobiltelefon i beredskap. Han väntar på ett samtal från en finsk man som han ska köpa en antik möbel av. Den ska han ta hem och renovera och sälja vidare. Det märks att Hugo har en drivkraft som kanske inte är vanlig hos alla 75-åringar. – Att jobba har alltid varit min drivkraft, säger han.

Att uppfostra och förbereda sina barn för vuxenlivet

Hugo och hans fru har fyra barn tillsammans. De har varit mycket måna om att barnen ska komma in i det svenska samhället, genom att gå i skolan och få en utbildning. Det har aldrig varit tal om något annat. I början av hösten gick en av deras söner bort under tragiska omständigheter. Det märks att detta är ett högst påtagligt minne för dem.

Att leva tillsammans med andra

Redan när Hugo var ung insåg han hur viktigt det var att respektera alla människor, oavsett olikheter. Romer eller icke-romer, alla skulle respekteras och behandlas lika. Hugo tror att han brås på sin far som umgicks mycket med icke-romer, främst genom sitt arbete. Från tiden i Finland minns Hugo enbart de finska romerna. Det var först när han kom till Sverige på 1970-talet som han började se romer från andra länder – Visst såg man andra grupper av romer i Sverige, exempelvis många som var Taikon, men man umgicks inte så mycket med dem. Såg man dem hälsade man så klart på ett respektfullt sätt, men mycket mer var det inte, säger Hugo. En bidragande orsak till detta tror Hugo är att man inte pratade samma språk, eller samma varietet av romani. När Hugo var ung och bodde i Finland talade han romani nästan dagligen. Han kan dock inte förklara varför så många finska romer inte talar språket längre på daglig basis, det blir mest att man blandar vissa romska ord med finska. Detta är synd, tycker Hugo och han är ledsen att han inte har kunnat föra språket vidare till sina egna barn.

Kultur och fritid

För Hugos del har det alltid varit av stor vikt att förvalta de romska traditionerna och den romska kulturen. Han har aldrig sett det som en motsättning till det icke-romska. Hugo är pensionär sedan många år tillbaka, men det hindrar inte honom från att vara aktiv. Han är dagligen ute på Blocket och letar efter antika renoveringsobjekt. Hans arbete har bidragit till att han har ett brett kontaktnät och han blir ofta kontaktad av någon som har ett antikt renoveringsobjekt att sälja.

Religion

För Hugo har kristendomen alltid haft en central plats i tillvaron. Han säger att han har varit kristen sedan barnsben och han har aldrig ifrågasatt sin tro eller religion. Den har löpt som en röd tråd genom livet. Hugo och hans fru går på finskromska kristna möten. De är pingstväänner. Under intervjun ursäktar sig Hugo och försvinner återigen en kort stund till ett av de andra rummen. När han kommer ut har han med sig en kassett som han gärna vill ge mig. Det är hans son, Pepe Enroth, som sjunger på den. Hans finska kristna låtar är mycket omtyckta bland de finska romerna, både i Sverige och i Finland.

Hugo fortsätter att berätta om ”romani juhlat” (gudstjänst) som nu för tiden är vanliga bland de finska romerna i Sverige och i Finland. Ofta arrangeras det stora gudstjänster och ofta närvarar långväga gäster. I dag är detta ett vanligt sätt att träffa sin framtida fru eller man. Hugo besöker dessa ”romani juhlat” både i Finland och i Sverige. När han var yngre kunde han sälja sina handgjorda stövlar vid dessa tillfällen. Eftersom det inte var vanligt med telefoner, gjordes många av beställningarna på plats. Det syns att Hugo blir nostalgisk när han tänker på detta. – Visst gjordes det många beställningar under ”romani juhlat”, men det var självklart inte främsta anledningen till att jag gick på dessa tillställningar. Jag ville ha en nära relation med Gud, avslutar Hugo och reser sig upp för att gå till köket för en kvällsfika.

”Jag håller på de romska traditionerna fastän jag inte bär traditionella kläder”

Seija Enroth

Seija är en finskromsk kvinna som föddes 1937 i Kotka i Finland. Hon är i dag bosatt i den mångkulturella förorten Hallunda där hon lever tillsammans med sin man Hugo. Deras lägenhet är ombonad och varm. Det märks att de båda är konstnärligt lagda. Väggar pryds av tavlor som Seijas man har målat samt religiösa ikoner som Seija har målat.

Barndom och skola

Seija minns sin barndom som trygg. Fastän familjen flyttade mellan olika byar bodde de alltid i hus. Föräldrarna gjorde allt som stod i deras makt för att barnen skulle få en så bra barndom som möjligt. Seija var äldst av nio syskon och hon fick tidigt lära sig att ta ansvar. Seija beskriver sin skolgång som mörk. Hon blev mobbad, trakasserad och slagen, både av andra elever och ibland även av lärarna. Var och varannan dag blev hon kallad för zigenarunge. Det gjorde ont i Seija, både psykiskt och fysiskt. Seija reser sig upp från den gröna skinnsoffan som hon sitter i och går mot bokhyllan. Hon visar ett gammalt fotografi. – På den här bilden var jag kanske 20 år. Jag hade kort hår, det var ovanligt för romer på den tiden, och det är det fortfarande. Jag utmärkte mig aldrig som rom, varken utseendemässigt eller genom kläder. Men ändå visste alla att jag var ”zigenare” som de kallade mig.

Levebröd

Alla syskonen började arbeta tidigt för att hjälpa till med familjeförsörjningen. Seija fick arbete på olika hembygdsgårdar där hon hjälpte till med det mesta; städa, diska och laga mat. Seija berättar att hon snabbt blev omtyckt bland sina arbetsgivare, hon var stresstålig och arbetade hårt. Hon hade ett gott rykte. Från början visste inte hennes olika arbetsgivare att hon var rom, men så fort det ryktet började spridas ändrades inställningen till henne drastiskt. Arbetsgivarna började ställa högre och högre krav på henne. – Först uppskattade man mig väldigt mycket för att jag var så noggrann och renlig, men så fort de fick reda på att jag var rom fick jag börja jobba som en slav. Sedan, helt plötsligt, utan förvarning, fick jag sparken och fick sluta utan betalt för det arbete som jag hade utfört. För Seija förde varken skolan eller arbetslivet något positivt med sig. Hon berättar att hon flera gånger kände sig deprimerad och ledsen, som om hon hade dragit livets nitlott. Dock vände det när Seija började följa med sin pappa när han var ute och jobbade. Seijas pappa var en välkänd pastor, både bland romer och icke-romer. Han reste runt i hela Finland och höll predikningar och han fick viga och begrava människor, någonting som var mycket ovanligt för finskromska pastorer. Det är påtagligt att Seija är väldigt stolt över detta. – Jag följde med min far på många resor. Det slutade med att jag själv fick gå en pastorsutbildning. Jag tror att jag var den enda kvinnliga pastorn som hade möjligheten att både viga och begrava människor. Seija säger att hon såg sitt arbete mer som ett kall, det handlade aldrig om att tjäna pengar. Kontakt med myndigheter När jag frågar Seija hur kontakten med sjukhus och myndigheter såg ut, berättar hon att hennes familj aldrig hade problem med det. – Jag var ju så ung så jag minns inte allt. Vi bodde i olika byar, och om

man skötte sig fick man snabbt ett bra rykte fastän man var rom. Vi skötte oss bra och hade aldrig några större problem med myndigheterna.

Sverige Seija och hennes man har bott i Sverige sedan 1970-talet. De har bott på många orter, först i Trollhättan, sedan i Nyköping och nu till sist i Hallunda. Att de först hamnade i Trollhättan förklarar Seija med att man inte hade så stort val när man kom till Sverige. Man flyttade till en plats där man fick bostad och möjlighet till jobb. Seija berättar att de troligen kommer att flytta snart igen, till något som kallas för "Lilla dalen". Jag förstår inte riktigt vad Seija menar, så jag ber henne att förtydliga. – "Lilla dalen" är en känd begravningsplats här söder om Stockholm, skratrar Seija lite lågt. Att bilda familj och få barn Seija var lite under 20 år när hon träffade sin man Hugo. De hade gått i samma skola, men det är ingenting som hon själv har ett minne av. Hennes man däremot, minns Seija som den vackraste av de vackraste. De har fyra barn tillsammans, dock gick en son bort under tragiska omständigheter i början av hösten. Seija reser sig återigen upp från den gröna skinnsoffan och går fram till en av de många bilder som pryder vardagsrumsväggen. Där hänger en bild på sonen. – Alla här i området har varit så snälla efter att vår son gick bort. De har kommit och hälsat på, lämnat blommor och kramat mig när de sett mig i centrum. Det har varit bland annat svenskar, norrmän och syrianer. Jag tror inte att det finns snällare människor någon annanstans än de som bor här i Hallunda.

Att uppfostra och förbereda sina barn för vuxenlivet

Seijas och Hugos barn är samtliga födda i Sverige. Det är de glada över. Barnen har haft möjlighet att gå i skolan och att få jobb. Både Seija och hennes man har alltid varit stolta över sin romska identitet, men de har aldrig gjort en stor sak av det. – Det har varit en naturlig del som har genomströmat hela vårt liv, säger Seija. Detta är ett synsätt som de även ville ge sina barn när de var små. Idag är två av deras söner välkända sångare, både i Finland och i Sverige. Den ena sjunger religiösa finska sånger och den andra sjunger vanliga finska låtar.

Att leva tillsammans med andra

Seija och hennes man har alltid umgåtts mycket med andra finska romer.

– Det är mest finska romer som har tillhört vår närmaste bekantskapskrets, säger hon och berättar att sammanhållningen bland de finska romerna var mycket bättre förr. – Då kunde romer spontant komma på besök för att dricka kaffe. Det är inte riktigt så i dag. Nu ringer man ibland flera timmar innan. Kontakten med romer från andra länder har varit sporadisk. Sedan Seija och hennes man flyttade till Sverige, har de sett andra romer, men inte umgåtts så mycket med dem. – Man vet att de också är romer och behandlar dem på ett respektfullt sätt, men mer än så är det inte, säger hon.

Arbete och kultur

I Sverige har Seija bland annat arbetat inom pingstförsamlingen samt varit städare. Men det viktigaste för Seija har varit att ta hand om sin familj och hemmet. Nu lever Seija och hennes man ett stillsamt liv. De tar en dag i taget och de går ofta på kristna möten runt om i Stockholm. Seija är välkänd bland de finska romerna för sin vackra stämma och jag som intervjuar blir inbjuden till en julkonsert i Stockholm där Seija ska medverka. Pastorsarbetet är inget som Seija fortsatt med i Sverige. Däremot är hon fortfarande aktiv inom kyrkan. Hon deltar vid kristna sammankomster och sjunger en låt eller två till publikens förtjusning. När jag frågar Seija om de någonsin har talat det romska språket i hennes familj säger hon att det var mest de äldre som talade det. Visst önskar hon att hon hade lärt sig att prata språket obehindrat, men hon är inte heller särskilt ledsen över att hon inte kan det. Dock värdesätter Seija sitt finska modersmål mycket. – Om jag har klarat mig så här länge utan det romska språket, så tror jag faktiskt att jag också kommer att klara mina sista dagar utan det.

Kläder

Under Seijas uppväxt gjorde hennes familj aldrig en stor sak av att man var romer. Pappan klädde sig alltid strikt. Men Seija menar att romerna i Finland alltid klädde sig propert.

– Redan då fanns det ett grupptryck om att klädseln var viktig. Det fanns många som tyckte att om man inte klädde sig som de andra romerna, så var man inte en riktig finsk rom, säger Seija. Den svarta sammetskjolen och den färgglada blusen är två attribut som är starkt förknippade med de finsk-romska kvinnorna. Att ta beslutet att bära dessa kläder är ofta ett livsavgörande val. Har man en gång tagit på sig dem, så får man inte visa sig utan dem för någon förutom sina barn eller sin man. Allt annat är oacceptabelt. Fastän det är ett frivilligt val att ta på sig kläderna, väljer majoriteten av de finskromska kvinnorna att göra det. Seija är inte en av dem och hon tog tidigt beslutet att inte bära dessa kläder. Detta är någonting som hon inte ångrar. – Jag gillar fortfarande kläderna och jag tycker att de är mycket vackra på de kvinnor som använder dem. Vi var ju sex tjejer i min familj och det var faktiskt bara den yngsta av oss som valde att ta på sig den romska blusen och kjolen. Ibland kan jag faktiskt känna mig diskriminerad bland de finska romerna eftersom jag inte bär kläderna. Men vad ska jag göra? Jag håller på de romska traditionerna fastän jag inte bär traditionella kläder.

”Man fick inte dricka kaffe på barnhemmet”

Kyösti

Kyösti bor tillsammans med sin fru Rosita i Flemingsberg söder om Stockholm. Här har de bott så länge de kan minnas. Lägenheten som består av två våningar har en typisk finskromsk inredning och i undervåningen finns en egen bastu. Väggarna i vardagsrummet pryds av speglar och stora gedigna tavlor med gulddramar. Soffgruppen är pompös, även den har gulddramar. Från köket sprids en doft som kittlar smaklökarna.

Barndomen

Kyösti är en finskromsk man, född 1960. Han växte upp i Helsingfors i Finland i en syskonskara på nio. Kyösti tillhörde de yngsta syskonen, den tredje yngsta närmare bestämt. Familjen levde ett traditionellt finskromskt liv där föräldrarna ofta var ute på vägarna för att sälja tyger och göra andra affärer. När föräldrarna var ute och jobbade fick de äldre syskonen se efter de yngre. Familjen bestod inte enbart av mamma, pappa och syskonen, utan den sträckte sig även till övriga släktingar såsom farbröder, farföräldrar och kusiner. Man bodde inte alltid under samma tak, men sammanhållningen var stark fram till dess att Kyöstis pappa gick bort och familjen splittrades under tragiska omständigheter. Kyösti berättar att hans familj bodde i ett hus när han var liten. Han minns huset som spartanskt och utan tillgång till sådant som idag är en självklarhet i alla hem. Det fanns inte rinnande vatten och man fick hämta ved utomhus för att kunna värma upp huset. Det var svårt för finska romer att få en fast punkt i tillvaron och det försvårade barnens skolgång. Fram till 1960-talet fanns det romer som fortfarande bodde i tält under sommaren då klimatet var mildt. Under vintern var det vanligt att romerna blev inneboende. De bodde då antingen hos andra romer eller hos finska personer som de hjälpte med hushållet.

En stor omställning

Kyösti själv fick möjlighet att gå i skolan först när han som åttaåring hamnade på ett barnhem. Två av hans syskon kom också på barnhem, men de hamnade på olika barnhem så de tre syskonen hade bara sporadisk kontakt med varandra. De övriga syskonen stannade hos mamman och andra nära släktingar. Att komma till ett barnhem var en stor omställning för Kyösti. Han berättar att livet på barnhemmet och i det romska hemmet var som natt och dag. -- Jag kommer ihåg att man inte fick dricka kaffe på barnhemmet. Jag hade som liten lärt mig att dricka kaffe och när jag inte längre fick göra det var det en stor omställning. Jag kände mig väldigt annorlunda. Jag grät mig igenom många nätter eftersom jag saknade mitt barndomshem så himla mycket. Kyösti minns tiden på barnhemmet med blandade känslor. Han blev inte alltid dåligt behandlad, även om han många gånger blev trakasserad, retad och slagen på grund av sitt romska ursprung. När Kyösti var tolv år rymde han tillsammans med några andra romska barn. Samtliga var trötta på den negativa behandling de fick utstå under perioder. Livet efter rymningen från barnhemmet beskriver Kyösti

som mörk. Vissa perioder levde han hos sin farmor, under andra perioder var tak över huvudet inte en självklarhet.

Att skaffa levebröd

I slutet av 1970-talet flyttade Kyösti tillsammans med några finskromska killar till Sverige, närmare bestämt till Flemingsberg utanför Stockholm. Då var han 17 år. Innan han begav sig till Sverige hade han klarat uppehållet genom lite affärer och några ströjobb i Finland. Det var många finska romer som flyttade till Sverige under den här perioden. Längtan efter ett bättre och tryggare liv var den främsta anledningen, menar Kyösti. Tillvaron blev dock inte så mycket ljusare. Det var svårt att hitta jobb, att ha ett ”typiskt” romskt utseende satte många gånger käppar i hjulen. Men med hjälp av några mindre bil- och hästaffärer lyckades Kyösti ändå försörja sig själv. Förr var det vanligt att de finskromska männen arbetade med hästar. När efterfrågan på hästar avtog, ersatte bilhandeln den tidigare hästhandeln. Kvinnorna virkade dukar och sålde dem i byarna. Det här var traditionella yrken som gick i arv. Men på grund av minskad efterfrågan är det inte många som sysslar med detta nu för tiden.

Diskriminerad för sitt ursprungs skull

Kyösti bodde i Sverige i nästan 10 år innan han bestämde sig för att åka tillbaka till Finland. Han hade blivit övertalad att flytta till Sverige för jobbens skull, men det gick inte så bra som han hade förväntat sig. I Finland gjorde han lumpen och utbildade sig till busschaufför, innan han efter en lång tid beslutade sig för att flytta till Sverige igen. Det var nog bättre i Sverige trots allt, tänkte han. Han började söka jobb, bland annat som busschaufför, men trots sin utbildning fick han kalla handen. Kyösti fick känna på den bittra smaken av att bli diskriminerad enbart för sitt ursprungs skull. – På ett ställe där jag sökte jobb erkände de att jag inte fick jobbet bara för att jag var rom. Men jag gav inte upp. Jag var ju tvungen att tjäna pengar på något sätt, så jag började köra lastbil och dela ut tidningar, säger Kyösti.

Familj och barn

Kyösti var drygt 20 år när han träffade Rosita på släktträffar i Stockholm. De rymde enligt finskromsk tradition och några år senare föddes deras första dotter. De bosatte sig i det mångkulturella Flemingsberg. Kyösti och Rosita fick tre barn; två döttrar och en son. Sonen Sebastian dog tyvärr år 2005. Kyösti var en mycket aktiv man fram till sonens bortgång. Efter det tragiska dödsfallet har han inte längre kraft att jobba. Döttrarna var duktiga i skolan, den äldsta av dem gick ut gymnasiet med högsta betyg i nästan alla ämnen. I dag är döttrarna och deras män bosatta i Finland. Ingen av döttrarna har tagit upp sina studier, något som Kyösti är ledsen över. Båda döttrarna har det huvudsakliga ansvaret för hushållsarbetet i sina hem. Den äldsta dottern har en liten flicka på snart fem år. Kyösti och hans fru besöker dem ofta i Finland. – Visst är det tråkigt att de inte längre bor i Sverige, men det är deras liv. Vi besöker dem ofta och har daglig kontakt med dem per telefon. Det ger oss styrka, säger Kyösti. När barnen var små uppmuntrade föräldrarna dem att prestera bra i skolan och vara aktiva. Kyösti har fortfarande en förhoppning om att döttrarna ska återuppta sina studier:

– Ibland kommer livet i vägen, skrattar han.

Att leva tillsammans med andra

Fastän samhället har blivit bättre i dag tycker Kyösti att samma inställning fortfarande finns kvar hos svenskar gentemot romer. Ett tydligt exempel på detta är en undersökning som Sveriges radio gjorde och där det framkom att romska personer inte fick hyra bil enbart på grund av sitt ursprung. – Om en romsk person har gjort fel, då drar man alla över en kam. Detta är någonting som jag blir väldigt ledsen över när jag tänker på det, säger Kyösti. Tidigare hade finska romer sinsemellan bättre kontakt. De var beroende av varandra på ett annat sätt än idag. Man bidrog till varandras överlevnad, man var ärliga mot varandra. När Kyösti var ung var romernas dörr alltid öppen, man kunde när som helst gå och besöka andra romer utan att behöva skicka brev eller ringa. I dag anser Kyösti att romerna har förändrats mycket. En stor del av detta beror på att samhället i sig

har förändrats och romerna med det. En bidragande orsak till denna förändring är, menar Kyösti, att många romer har en fast boplatz och inte längre är kringvandrande. Man är inte lika beroende av varandra längre. Kyösti berättar att han inte visste om att det fanns romer utanför Finlands gränser när han växte upp. Man var ganska så isolerad. I dag är det enklare för romer att få kontakt med varandra, exempelvis genom internet eller genom att läsa böcker. De första kontakterna med andra romer fick Kyösti först på 1970-talet när han hade flyttat till Sverige, då stiftade han bekanskap med både polska och svenska romer. – De största skillnaderna var kläderna. Men det fanns någonting som förenade romerna, en känsla som man inte riktigt kan ta på, säger Kyösti. Båda Kyösti och hans fru Rosita är måna om de finskromska traditionerna. Detta är något som de även fört över till sina döttrar. Respekten för de äldre är fundamental och Kyösti menar att det är helt otänkbart att säga något opassande eller klä sig på ett olämpligt sätt om några äldre romer är i närheten. Kyösti är mån om att alltid klä sig på ett respektfullt sätt. Enligt finskromska normer innebär detta att mannen ska ha svarta eller mörka finbyxor och skjorta. Om någon äldre rom är i närheten, ska mannen även bära en jacka. För kvinnorna är den svarta sammetskjolen norm. Kyöstis fru bär den traditionella finskromska klädseln, likaså är döttrarna samt deras respektive måna om att alltid klä sig på ett respektfullt sätt. Den romska kulturen och känslan går inte förlo-rad bara för att man är ute i samhället. Kyösti menar att man får ett mycket rikare liv genom att vara inkluderad i samhället.

Religion

Religionen har haft en stor betydelse för romerna i Finland. Många romer blev frälsta under 1960-talet och fick då bättre kontakt med icke-romer. Romerna lärde sig bland annat att läsa. Många finska romer tillhör i dag pingstkyrkan. Kyösti tror att detta beror på att det är lättare att ta till sig musiken och gemenskapen där. Kyösti blev frälst 1978 och för honom har religionen haft en avgörande roll i hans liv. Trots sonen Sebastians bortgång så har Kyösti inte förlorat sin tro på Gud. Han tror att det finns en mening med allt och att sonen har det mycket bättre nu utan olika krämpor och smärtor.

Kultur och fritid

Att komma in i samhället har både sina för- och nackdelar. En av de största nackdelarna är att man har förlorat vissa delar av den gamla kulturen. Förr i tiden kunde en romsk person ta ett romskt barn i örat om barnet gjorde fel och de andra romerna tyckte att detta var bra. Men om man skulle göra det idag skulle många romer inte acceptera det på samma sätt. Kyösti tror att det var vanligare förr att de finska romerna försökte bevara sitt romska språk. Att man inte var bofast, bidrog till att man kunde kommunicera lättare på det egna språket. När Kyösti var yngre pratade hans föräldrar romani medan barnen svarade föräldrarna på finska. Han kan inte riktigt förklara varför det blev så, men han ångrar att han inte svarade på romani när han pratade med sina föräldrar. För Kyösti och hans fru är den romska kulturen och traditionen en naturlig del av det dagliga livet, något de inte behöver ifrågasätta utan som bara finns där. Kyösti är aktiv inom pingstkyrkan och har många vänner och bekanta inom den. Ibland åker han runt till andra städer och håller i gudstjänster och han brukar även sjunga religiösa sånger vid olika tillställningar. – Min kristna tro har hjälpt mig i de svåraste perioderna i livet och det är jag väldigt tacksam för i dag, avslutar Kyösti.

”Man måste se sina möjligheter och kämpa”

Elsa

Elsa är en finskromsk kvinna, född i slutet av 1950-talet. Hon har bott större delen av sitt liv i Sverige. Elsa har aldrig ägnat en tanke åt att flytta tillbaka till Finland. Hon kan känna sig smått irriterad när hon hör andra finska romer prata om att det var bättre förr och att de vill flytta tillbaka.

– I Sverige har vi haft alla förnödenheter, berättar hon. När jag och min familj kom till Sverige på

1970-talet fick vi syskon börja jobba för att hjälpa till med familjeförsörjningen. Nästan alla av oss fick tidigt jobb på Långbro sjukhus där vi jobbade med städning men även som kallskänkor. I Finland fanns inte samma möjligheter och jag är glad över vad Sverige har kunnat ge till oss. Sedan mitten av 1980-talet är Elsa bosatt i Upplands-Bro, en förort i norra Stockholm. Där har hon tillgång till ett gym och ett närbeläget centrum; två saker som hon tycker är viktiga.

Barndom

Elsa är uppväxt både i Kausby och i Kokkola, två orter i Finland som inte ligger långt ifrån varandra. När Elsa var mindre kändes avståndet påtagligt. Familjen bestod av en syskonkull på fem barn samt mamma och pappa. Elsa och hennes syster Miranda gick i skolan i Kausby under lågstadiet. Elsa minns denna period som lärorik och hon gillade att vara i skolan. Varje morgon och eftermiddag blev hon och hennes syster, tillsammans med de andra barnen som gick i skolan, upphämtade och lämnade med skolskjuts. Trots att Elsa gillade att gå i skolan var allt inte frid och fröjd. – Många gånger hörde jag begreppet ”mustalainen”, som man kan säga är ett skällsord för romer, eka mellan husväggarna, minns hon. I Kokkola gick Elsa både i mellan- och högstadiet i en skola som låg några kilometer från hennes hem. Men några kilometer ansågs vara mycket och hennes föräldrar tyckte att de tog på sig ett stort ansvar, när de lät sin dotter ta sig till skolan. Elsa berättar ett minne från en vintermorgon under högstadietiden. Hon steg upp tidigt för att göra sina morgonrutiner. Det fanns enbart kallvatten i huset där familjen bodde. Trots detta tvättade hon håret på morgonen och strök det sedan med ett strykjärn för att få det riktigt torrt. Hennes mamma blev inte glad, men Elsa kontrade med att hon ville vara fin i skolan. Elsa skrattar när hon berättar detta minne. Elsa fick tidigt lära sig att ta ansvar i hemmet. När föräldrarna åkte iväg för att sälja saker i andra byar var det en självklarhet att de äldre syskonen tog hand om de yngre. Ett stort ansvar lades på Elsa och hennes syster Miranda och skolgången för dem blev ojämn. Under mellanstadiet fick de turas om att vara hemma med de övriga syskonen. Elsa minns hur hon fick ställa sig upp framför klassen och förklara att hon tagit hand om sina syskon när hon hade varit borta från skolan.

Arbete

Landsbygden i Finland var under den här tiden isolerad och det fanns inte många affärer eller tillgång till olika varor. För Elsas föräldrar var detta en möjlighet att få ihop pengar till det dagliga levebrödet. De köpte varor som pyjamas, strumpor, skjortor och diskborstar i storstaden, varor som de sedan sålde vidare på landsbygden. För Elsas familj var det alltid viktigt att klara sig på egen hand. Att ta hjälp av sociala myndigheter kom aldrig på tal, om några romer gjorde det ansågs det skamligt. Elsa och hennes syskon kom till Sverige tillsammans med sin mamma. Deras pappa hade gått bort långt tidigare och det var Elsas mamma som fick dra det stora lasset med att ta hand om familjen. Elsa minns att hennes mamma hade besökt Sverige några månader innan det blev bestämt att de skulle flytta. – Mamma åkte till Sverige för att ordna alla papper och skaffa en lägenhet i Skärholmen. Jag minns det nästan som om det var igår. Vi fick åka tåg och jag minns hur lång resan var, jag tror att den tog flera dagar.

Bostad

I Finland bodde Elsa och hennes familj bodde i ett hus. Elsa har inget minne av att de tvingades bo i tält någon gång. I huset fanns vatten och avlopp och vedspis. Det var kallt på nätterna och man fick hålla elden igång i spisen. Alla syskonen sov på golvet men deras mamma hade en egen säng. I huset fanns det ingen dusch men man hade tillgång till en bastu. Den användes även som tvättstuga. Kläderna kokades i en stor gryta som fanns inne i bastun. Att tvätta kläder var ingen enkel process, tvärtom kunde detta ta en hel dag.

Hygien

För Elsa och hennes familj var det viktigt att ha ett rent hem och rena kläder. En av anledningarna till detta är att man ville hålla sjukdomar borta. Ibland kunde det gå rykten om att vissa romer hade lungsjukdomar och när dessa romer kom på besök serverades de mat på ett särskilt porslin.

Om man inte var riktigt säker på om besökarna var sjuka eller inte, kunde man använda samma porslin som familjen. Men när gästerna gått kokade man porslinet i ett bakteriedödande medel.

Kontakten med andra romer

Elsa märker skillnad på romers samhörighet förr och nu. Hon berättar:

– När jag var liten var det vanligt att andra romska familjer kom och hälsade på fastän vi inte var släkt. Att de stannade kvar över natten var nästan en självklarhet. Detta var ingenting som man kunde ifrågasätta trots att man bodde trångt, man var tvungen att acceptera det.

När Elsas familj kom till Sverige fortsatte den starka familjegemenskapen och det var först när Elsa flyttade hemifrån som hon fick kontakt med personer som inte var romer. Under sin uppväxt i Finland hade hon aldrig besökt ett icke-romskt hem. Hon hade föreställningar om att det i icke-romska hem var rent och städat, att husen såg ut som slott. Hon fick en smärre chock när hon för första gången i Sverige besökte ett icke-romskt hem och det inte alls såg ut som hon hade föreställt sig. – Det var smutsigt och det låg saker överallt. Diskhon var överfull med porslin och det var dammigt. Okej, man ska inte generalisera. Men det var en chockerande upplevelse för mig, skratrar Elsa. För Elsa är den romska identiteten en självklarhet. Familjens kultur och traditioner har en given plats i hennes liv. Det var först i Sverige, när hon kom i kontakt med icke-romer, som hon insåg att man kan göra saker och ting på olika sätt. Ett tydligt exempel på detta är hur man tvättar i tvättstugan. Elsa var uppvuxen med att tvätten skulle sorteras noggrant. Ljusa kläder skulle inte tvättas med mörka, kvinnors och mäns kläder skulle tvättas separat. När Elsa kom till Sverige och såg att icke-romer blandade alla kläder tillsammans blev hon mycket förvånad.

Det romska språket användes mer när familjen fortfarande bodde i Finland. När andra romer kom på besök talade man romska. I dag använder man inte språket i samma utsträckning, varför kan Elsa inte svara på. Hon förstår fortfarande det mesta, men det är främst när hon träffar sina släktingar och andra romer som hon använder vissa delar av språket.

Att bilda familj och få barn

Elsa är gift sedan 28 år med en man som tillhör en annan romsk gruppering. Han är resanderom. När Elsa var yngre var det inte så vanligt att man gifte sig med romer som tillhörde andra grupper. En av anledningarna till detta tror Elsa är att man inte visste bättre. Man levde isolerat och man hade enbart sett andra finska romer och då blev det en självklarhet att man gifte sig med någon ur samma grupp. Elsa var långt över 20 år när hon och hennes man gifte sig. Fram tills dess bodde hon hemma och hjälpte till med familjeförsörjningen. De flesta av de finska romerna arrangerar inte stora bröllop. Man hittar den man vill leva med och man rymmer tillsammans. Man är borta i några dagar och när man kommer tillbaka blir man sedd som ett gift par. Även Elsa rymde med sin man. – Jag vet att romer från andra grupper också brukar rymma men det är särskilt utpräglat bland de finska romerna. De som väljer att gifta sig i kyrkan är ofta religiösa. Om man väljer att gifta sig i en kyrka så är det bara de i ens egen ålder som närvarar. Äldre kan inte vara med för det anses som lite skamligt, säger Elsa.

Att uppfostra och förbereda sina barn för vuxenlivet

Elsa har en dotter, som är i 25-årsåldern, och som hon är mycket stolt över. Att bara ha ett barn är ovanligt i finskromska familjer. Elsas dotter har studerat länge och har ett mycket bra arbete. Elsa kan bli irriterad när hon ser andra unga romer som varken studerar eller arbetar. Hon anser att alla har samma möjligheter, men att de finskromska kläderna ibland kan utgöra ett hinder.

– Man måste se sina möjligheter och kämpa. Det hjälper inte att bara klaga och tycka synd om sig själv. Om man inte har utbildning är det svårt att komma någonstans i livet. Man gör inte avkall på sin romska identitet bara för att man väljer att vidga sina vyer och lära sig nya saker, säger Elsa.

Kultur och fritid

Den romska kulturen och de romska traditionerna är viktiga för Elsa. Hon valde, precis som många andra finskromska tjejer, att ta på sig de kläder som är så starkt förknippade med de finska romerna; den svarta sammetskjolen med tillhörande färgglad blus.

– Man gjorde det utan större eftertanke, menar Elsa. Att kjolarna var så tunga och opraktiska tänkte man inte på då. Det var mer som en kutym. När Elsa blev lite äldre valde hon att inte bära kläderna längre. Nu var hon gift och bodde i en förort där det inte fanns så många finska romer. I dag använder Elsa kläderna vid speciella tillfällen, när hon ska hälsa på släktingar eller äldre romer. Mest för respektens skull, säger hon. Till vardags bär Elsa en svart fotsida kjol. Många finska romer lever fortfarande på ett traditionellt vis. Kvinnan har huvudansvaret för hemmet och mannen är ute och arbetar för familjeförsörjningen. Elsa bestämde sig tidigt att detta inte skulle sätta stopp för hennes eget välmående. De senaste 15 åren har hon till exempel tränat. Hon har provat på många olika träningsformer, som boxning, yoga och spinning. Men den träningsform hon gillar allra mest är att gå på gym. – Jag mår bra av att röra på mig och att vara aktiv. Jag känner många andra finskromska kvinnor som har problem med både axlar och knän eftersom de har arbetat mycket i hemmet, men även den tunga svarta sammetskjolen är en bidragande orsak. Vi lever bara en gång och jag vill må bra under den tiden, säger Elsa.

Religion

För Elsa är religionen och den kristna tron viktig. Hon säger att hon har den med sig sedan barnsben. Många finska romer är i dag pingstvänner och de brukar ha egna gudstjänster som anordnas med jämna mellanrum, både i Sverige och i Finland. Elsa brukar dock inte närvara på dessa. – Jag har min tro och jag har ingen bestämd kyrka, jag kan gå var som helst, säger hon.

Intervjuer med resandefolket

”Att hålla sig frisk var ett måste”

Ulf Lindgren

Ulf är född 1948. Han är äldst av fyra barn i en resandefamilj som består av mamma, pappa, en bror, två systrar och Ulf själv.

Barndom

Familjens bostad var enkel och saknade toalett och dusch. På gården hade man uthus med vedbod och dass. När familjemedlemmarna skulle tvätta sig använde de en zinkbalja som rymde upp till 50 liter. Man kokade vattnet i kastruller och tippade sen över det i baljan. Barnen fick tvätta sig först eftersom de inte var speciellt stora eller smutsiga. Därefter var det fruns tur, och sist kom herren, pappan. Han var alltid smutsigast efter dagens arbete.

Kläderna som barnen använde i skolan var finkläder som de endast fick ha på sig i skolan. Hemma hade de vardagskläder. Under skoltiden fick samtliga skolbarn gå iväg till ett badhus en gång i veckan. Detta var för att det fanns många barn som inte hade möjligheter att bada eller duscha hemma.

Skola och arbete

Ulfs skolgång påverkades av att familjen flyttade väldigt ofta.

– Det var på grund av diverse anledningar, säger Ulf, bland annat för att familjen missade att betala hyran. Under sin barndom gick Ulf i åtta olika skolor mellan Skåne och Halland. Han ville gärna gå på yrkesskola i Helsingborg, men redan vid 15 års ålder ansågs han vara vuxen och fick börja jobba. Dels jobbade han för sin far med dennes kopparslageri, dels jobbade han med byggnadsplåtslageri hos andra. Detta berodde på att hans pappa ansåg att Ulf skulle jobba med större allvar om han arbetade utanför den egna firman. Allt eftersom tiden gick började Ulf umgås med fel människor. Han kom in på en bana där det gick fort att tjäna pengar. – Men det var riskabelt, säger han. Det involverade kriminella saker, fast det vill jag inte gå in på mer detaljerat. Vid den här tidpunkten kände Ulfs föräldrar att det vore bäst för honom att komma iväg från sitt umgänge,

innan det slutade illa. Ulf fick då ett erbjudande att börja jobba på ett tivoli. Det skulle innebära mycket resande, men det var han ju van vid från tidig ålder. Att jobba på tivolit var väldigt slit-samt, berättar han och fortsätter: – På den här tiden tjänade en tivoliarbetare 75 kronor i veckan och de pengarna gick till alkohol och cigaretter. Men jag hade inga andra större utgifter med tanke på att jag fick boende och mat på tivolit. Ulfs arbetsuppgift var att sköta maskinerna, det vill säga stänga på och av dem. Hur kunde då en femtonåring komma in och börja jobba på ett tivoli redan vid denna ålder? – Chefen för tivolit var av den typen att det inte spelade någon roll vem du var, vilken bakgrund du hade eller vad du hade gjort tidigare, svarar Ulf. Så länge du skötte ditt jobb fanns det ingen anledning att gräva i ditt förflutna. För att dryga ut den låga lönen började Ulf och en kollega tatuera tivolipersonalen med hjälp av en kulspetspenna som de lindade fast en nål på. Detta kallades handgaddning. På så sätt fick de in lite extra pengar.

Bostad

Jämfört med hur det är i dag var det inga problem för Ulf att skaffa egen bostad. Numera provas kreditvärdighet samt inkomst. Det enda som krävdes när Ulf skulle skaffa egen bostad var ett telefonnummer till en tidigare hyresvärd som kunde bekräfta att hyresgästen hade skött sig, betalat hyran och inte varit högljudd. Det är självklart att Ulf inte hade någon hyresvärd första gången han skulle skaffa en lägenhet. Men då gällde det att prata med någon i familjen som kunde ställa upp som ”hyresvärd” och prata gott om Ulf. På det sättet ökades chanserna att få någonstans att bo. Ulfs första egna bostad saknade dusch men hade en fungerande toalett. – En sak som jag lärde mig vid tidig ålder, är att man ska vara noga med att betala hyran, konstaterar han. Då har man tak över huvudet. Resten kan vänta. Egen familj var något som Ulf skaffade tidigt. Redan vid 19 års ålder var han förlovad med en flicka som han träffade när han jobbade på tivolit. Efter ett tag flyttade hon in i hans lägenhet. Föräldrarna brydde sig inte så mycket om att Ulf hade skaffat en fru. Att skaffa barn var inget man planerade. – Hände det så hände det, säger Ulf. Man kollade inte om man hade jobb, en bra bostad eller annat. Och gick man sen skilda vägar eller stannade kvar, så spelade det inte heller någon roll. Ulf har varit gift en gång och förlovad fyra gånger. I dag lever han ensam. Han har barn men de bor inte hos honom.

Hälsa och hygien

– Att hålla sig frisk var ett måste, säger Ulf. I händelse av att man blev sjuk så var det inte mycket man kunde göra åt det. Det var bara de som hade det bättre ekonomiskt som hade råd med medicin. Men det fanns en husläkare som, på min mors dödsbädd, svor på att han aldrig skulle ta fullt betalt av dem som inte hade råd. Detta underlättade för Ulf och hans familj. När han var barn hjälpte läkaren dem om det var riktigt allvarligt. Om man var förkyld eller hade feber fick det gå över av sig själv. Men vid allvarliga sjukdomar fick man köpa medicin till billigare pris eftersom läkaren hade sitt löfte att hålla.

Att vara resande

Att Ulf tillhörde resandesläktet visste han redan som liten. Men det var inget man talade högt om, eftersom det var något som samhället hade svårt att tolerera. Detta hade sina förklaringar, anser Ulf. – Förutom att resandefolk var skickliga hantverkare så ansåg majoriteten i samhället att vi tillhörde ett folkslag som stal och slogs med kniv. Frågar man folk vad en ”resande” är, så är det inte många som kan svara. Men frågar man vad en ”tattare” är, så vet alla: ”det är en som stjal”. Under Ulfs uppväxt, när hans familj flyttade ofta, kom de ibland till områden där majoriteten av de boende var av resandefolk. Där kunde man prata öppet och man höll ihop. I händelse av att någon tjänat extra pengar tog denne inte bara hand om sig själv utan delade med sig till de andra resandefamiljerna. Det kunde innebära att bjuda på en bit mat eller köpa glass till alla barnen. Alla tog hand om varandra. Ulf ger ett exempel: – Det kunde vara ”Stig” som sa att han skulle jobba, och sen kom han inte hem över helgen. Hemma fanns frun som inte hade en enda krona. Då ställde de andra familjerna upp och såg till att det fanns mat fanns på bordet. När det kommer till resandekulturen säger Ulf att han inte vet något om den. Däremot känner han till språket eftersom han pratade det med andra resande när han var yngre. Ännu i dag händer det att Ulf använder resan-

defolkets särskilda ord i meningar som för övrigt innehåller svenska ord. Vad gäller religion så är det inget som intresserar Ulf. Däremot tror han på det spirituella i form av andar. Det är något som har gått från mun till mun genom hans uppväxt.

”Tro det eller ej, men jag gillar att snickra”

Birgitta Svensson

Birgitta föddes år 1948 i Göteborg. Hon tillhör en resandesläkt.

Barndom, uppväxt och yrke

– Mina föräldrar försörjde sig genom försäljning, berättar hon. De hade egen slip- och koppartillverkning, de sålde strumpor, klockor med mera. Hon var yngst i en syskonskara på fem. Tre av hennes syskon är döda nu. Birgitta har många intressen. Hon målar, skriver dikter, gillar att titta på dokumentärprogram och säger: – Tro det eller ej, men jag gillar att snickra. Hon berättar att hennes uppväxt var laddad med mycket ångest. – Det var mycket diskriminering, man fick känna sig som en sämre människa. I skolan fick man höra att man var tavring (tattare), så det var givet att man var en dålig människa. Ibland behövde inte ens ordet användas. Om de frågade: ”Är du kusin till Majja?” så var man ju där ändå. Vi kallade svenskarna för buron. Under uppväxtåren var inte Birgitta öppen med att hennes familj var romanoa, det vill säga av resandesläkt. Den här bristen på öppenhet skapade slitningar inom familjen. – Du vet, man höll sig undan från kusiner och sånt. De blev ju självklart irriterade om man inte sa hej till dem på skolgårdar. Men jag och mina syskon ville, till varje pris, inte visa buron, att vi var romanoa. Det var jobbigt.

Musiken

Musiken har alltid varit viktig för resande, säger Birgitta. Själv spelar hon fyra instrument. – När jag var yngre sjöng jag ganska bra, men det gör jag inte idag. Musiken fungerade dels som ett ljus i mörkret, men också som en försörjning. Hade man det svårt kunde man i varje fall skaffa sig några ören genom att sjunga på gårdarna. Birgitta lyssnar fortfarande ofta på resandemusik och tillägger: – Det finns mycket musik av oss resande som inte kallas resandemusik, så som Elvis, visste du att han var romanoa?

Steriliseringarna

Redan som barn kände Birgitta skräck inför steriliseringarna. – Jag visste om att steriliseringarna förekom. Mina föräldrar berättade inte det för oss barn men det visste jag ändå, små grytor har också öron. Det skrämde oss syskon oerhört, vi visste ju vad det var, att man aldrig skulle kunna få barn och då skulle vi dö ut. Så steriliseringarna skrämde dig? frågar jag. – Ja, det gjorde det! Du vet, när jag gick i åttonde klass tänkte jag att om man inte sköter sig, så kan man bli steriliserad. Jag skötte mig genom att inte vara uppkäftig mot någon individ! När man var tonåring fick man vara en A-människa och sköta sig exemplariskt. Vi visste ju att sådana där tvångssteriliseringar fanns, så jag passade mig noga. Jag frågar Birgitta om hon har någon i släkten eller familjen som blev tvångssteriliserad. – Nej, inte i den närmaste familjen, men några kusiner och en farbror, annars vet jag inte. Rädslan för att bli steriliserad försvann inte förrän Birgitta var vuxen. – När jag själv band mig och fick barn, då försvann rädslan lite. Då hade jag ju fört min art vidare, sedan behövde jag inte bry mig.

Möjlighet att söka hjälp

Birgitta berättar att hennes familj hade det mycket fattigt ibland, men att de inte sökte hjälp. Jag frågar henne varför det var så. – De var ju dödligt rädda att be om hjälp. Folk svalt, men de var rädda att deras barn skulle tas ifrån dem. Jag tror att de knappt vågade gå till socialen och be om hjälp, då skulle det ske en stor utfrågning, om barn och allt. När jag var yngre hörde jag: ”Ja, men då är det ju bättre att vi tar barnen och placerar dem, då kanske ni klarar er”. Det var myndighetspersonerna experter på, att ta barnen. Därför bad mina föräldrar inte om hjälp, de satt hellre och

svalt eller gick ut och tiggde. Rent tiggeri var det, utanför en affär eller något liknande.

I dag

Själv har Birgitta arbetat inom vården. Om sitt liv i dag berättar hon:– Nu har jag ett gott socialt liv och många vänner genom Jehovas vittnen. Men jag är inte öppen med min bakgrund för allmänheten, jag har ingen orsak till det. Ingen har med det att göra. – Inte heller mina vänner vet om att jag är resande, de har inte heller något med det att göra, de kan ju titta på sig själva i stället. Ingen människa är bättre än någon annan och jag är den jag är. Jag vet inte om mina barn vet att jag är resande, jag är den jag är! Ingen ska diskriminera mig, jag lever ett mycket bra liv, ett lyxliv till och med! Om man ska se logiskt på det, så existerade vi resande inte på 1960-talet. Då var vi ”utrotade”, då fanns det inga resande. Det gick väldigt fort att få slut på oss. Men vi finns. Vi har alltid klarat oss själva och vi kan inte tacka staten för att vi har kommit in i samhället. Jag frågar Birgitta hur diskrimineringen som fanns under hennes uppväxt har påverkat resandefolket. – Många resande är isolerade, tillbakadragna. Få resande är öppna med sin identitet, det är ju inte jag heller. Men jag tror att det kommer att bli bättre. Plötsligt frågar hon mig hur gammal jag är: – Drygt tjugo? Men du är ju öppen med att du är resande eller hur? Det är bra, men själv kan jag bara inte vara det. Det är för tungt och jag vill inte behöva gå igenom allt det där jobbiga igen.

”När jag blev tonåring fick jag följa med mamma och sälja dukar”

Greta

Intervjun är gjord i Helsingborg och Greta heter i verkligheten något annat. Hon är född och upp-
vuxen i Uddevalla, som är känt för sitt resandefolk.

Barndomen

Greta föddes 1943 och är yngst av tre syskon, hon har en äldre bror och en äldre syster. Hon härstammar från resandesläktet eller från ”tattare”, som Greta själv uttrycker det. Båda föräldrarna var resande, liksom deras föräldrar. När Greta ombeds berätta något om sin barndom säger hon att hon tycker att den var bra. Hon hade bra kontakt med sina föräldrar och sina syskon och även med resten av släkten. Det kom väldigt mycket släkt och andra resande och hälsade på. Greta och hennes syskon lekte med varandra, men de lekte också med andra barn som bodde i närheten. När Greta var liten bodde familjen i en lägenhet på två rum och kök. De var då fem personer i familjen. Greta och hennes syskon sov i ett litet rum med snedtak. Från denna bostad kommer Greta ihåg att de hade ett runt bord och två fåtöljer. Hon minns också att de hade en ottoman, det är en slags soffa, och en symaskin. Det fanns inte rinnande vatten i lägenheten, utan de fick hämta vatten från en källa vid järnvägen en bit in i skogen. När familjen skulle bada tog de fram en träbalja som de hällde uppvärmt vatten i. – Toaletten var ingen höjdare heller, säger Greta. Den låg ungefär 100 meter från bostaden och det var inte roligt att gå dit, eftersom det inte fanns någon belysning eller någon riktig väg. – Lägenheten var under all kritik, fortsätter Greta, och när den blev utdömd av hälsovårdsnämnden måste vi flytta. Hela familjen, fem personer, bodde ett tag i ett rum och kök i ett hus som låg där Bohusläns museum ligger i dag. Senare fick de en stor och fin lägenhet på Kasens Gård. Det var en herrgård mitt emot Uddevallavarvet. Vid den här tiden jobbade Gretas pappa på Uddevallavarvet, men han var också gårdskar i huset där de bodde. Gretas mamma förvärvsarbetade inte. Efter ett tag flyttade familjen in till Uddevalla, där de bodde relativt centralt i ett nytt fint trähus. Men när huset skulle flyttas, måste Gretas familj byta bostad igen. Den här gången flyttade de till ett litet hus som låg nere vid Bäveån. Där bodde de i en liten enrummare, som de kallade för 31:an.

Skolan

Greta och hennes syskon var nära varandra i ålder och började skolan med två års mellanrum,

1946, 1948 och 1950. De hade fyra till fem kilometer till sin första skola och det fanns ingen skol-skjuts. – Det var väldigt, väldigt långt att gå, minns Greta. När familjen flyttade fick Greta byta skola från Margaretaskolan till Söderskolan. I den nya skolan fick hon en lärarinna, som inte tyckte om Greta och hennes kusin för att de var ”tattarungar”. Greta berättar att hon och hennes kusin inte fick bestämma någonting i skolan, inte ens en så enkel sak som att välja färger på pappret till julpyntet. Under skoltiden fick Greta en del vänner. Skolkamraterna kände till att Greta var av resandesläkt eftersom Uddevalla var en så liten stad att man visste det mesta om varandra. En av skolkamraterna hade föräldrar som enligt Greta var lite ”fina i kanten”, de ville inte att deras barn skulle leka med Greta. Pappan i skolkamratens familj var missbrukare, så Greta tycker inte att den flickan var finare än hon själv. Greta längtade ofta till sommarloven. När sommaren kom packade familjen sin bil och åkte ut med tältet. – Det bästa som fanns var när mamma sålde hantverk och pappa gick och lumpa och skrota, berättar hon och fortsätter: – När jag blev tonåring fick jag följa med mamma och sälja dukar. Det var roligt.

Ungdomstiden

Skolan var åttaårig, men eftersom det var frivilligt att gå sista året slutade Greta skolan efter sjunde klass. Vid 14 års ålder började hon jobba som barnflicka i en ung familj med två små barn. Hon skulle passa barnen, leka med dem och laga mat. Greta säger att hon som 14-åring inte var så bra på att laga så kallad ”riktig mat”. Hon trivdes inte särskilt bra och stannade inte kvar länge. När hon var 15 år fick hon jobb på en verkstad där hon hjälpte till med att reparera och löda kylar. På det jobbet fanns en person som var avundsjuk på henne och ville ha hennes jobb. Det ledde till att Greta fick sluta. Ett tag därefter började hon jobba på en fabrik i Uddevalla, och där träffade hon sin ”husbonde”, som hon sedan gifte sig med. Greta var 19 år då. Att gifta sig vid 19 års ålder var inget som föräldrarna reagerade på eller tyckte var konstigt. Med sin ”husbonde” fick Greta tre barn, tre pojkar. – På den tiden blev man fortare vuxen än idag, anser Greta. Barn och ungdomar fick hjälpa till mer och sköta sig själva.

Resandefolket i går och i dag

Greta tycker att det är stor skillnad på hur resandefolket behandlades förr och hur det är nu. När hon var barn var det väldigt viktigt att man fick iväg barnen till skolan, annars kom myndigheterna och tog barnen från deras familjer. Det gjorde man även på grund av att familjerna hade dåliga bostäder. – Förr hette det att tattaren har löss och stjäla och ditten och datten, säger Greta. Men min familj klarade sig. Vi sålde allt från knappar till nålar, vi skötte alltid oss själva, trots det var vi hatade och utstötta. På frågan hur polisen såg på resandefolket svarar Greta: – Det såg de inte för grant på. Polisen såg rätt när de såg en resande, de kunde lukta sig till en resande. Om det hände något i en by sa man alltid att det var tattarslagsmål eller att det var tattare som hade varit framme. När samtalet kommer in på hälsa och sjukvård säger Greta att det inte var ofta de besökte någon läkare, de hade inte råd. Greta tror att många resande var registrerade under andra världskriget. Om Sverige hade gått med i kriget kunde man ha lämnat över listor på alla resande i Sverige och skickat dem till Tyskland.

Boende, kultur och religion

Gretas första egna bostad var en lägenhet på Råå i Helsingborg. Den tog hon över efter sin syster och svåger. Det var inga problem, i huset bodde andra resandefamiljer med barn. Där var alla samlade, det var ”en för alla och alla för en”, säger hon. Man ställde upp för andra familjer så gott man kunde. – Det var bättre sammanhållning förr än nu, anser Greta. Förr hade många ingenting och många kunde råka illa ut. Hon minns hur det kom familjer till hennes far, och oavsett hur dåligt Gretas familj hade det så ställde de alltid upp med mat och sovplats. Ibland hade de som kom knappt klädd på kroppen, även det fick de hjälp med. Det man hade delade man, så att alla fick en del av kakan. – I dag har ingen tid för den andre, man tänker mer på sig själv och glömmer hur man har haft det, tycker Greta. När vi pratar om religion säger Greta att hon har stor respekt för kyrkan och Guds ord. Enligt Greta är många resande religiösa. Själv tycker hon att det är skönt att gå in och sitta i en kyrka.

Greta avslutar intervjun med att säga: – I dag vet folk inte vilka som är tattare eller bönder. De ser ingen skillnad, och i dag lever resande lika fint som vem som helst. Vi är väl uppfostrade.

Greta berättar att när hon, 2011, besökte en utställning som handlade om resandefolket och tattare, hörde hon ett samtal där en person sa till en annan: ”Jag skulle inte känna igen resande i dag på hur de ser ut”. Då tänkte Greta för sig själv: ”Vänd dig om så ser du en”. Men hon sa inget.

Intervjuer med Arli/gurbeti romer

”Det viktigaste av allt är modersmålet”

Agron Diljaj

Agron är född 1969 i staden Pozarevac i Serbien. Han har två systrar och en bror. Hans far gick bort år 2000 men hans mor lever. Agron har en egen familj i dag och den består av fem barn, hans fru och hans mamma. Familjen Diljaj är arli.

Barndomen

Agrons barndom var komplicerad. När han var liten bodde han i källare, tält eller husvagn tillsammans med föräldrar och syskon. Familjen flyttade mycket och Agrons skolgång var dålig. Han började i första klass men han fick hoppa av. Agron kunde inte prata serbiska och är mörkhyad, därför var han mobbad och utanför. Redan vid tio års ålder var Agron tvungen att börja arbeta tillsammans med sina föräldrar och syskon för att familjen skulle kunna försörja sig. De hade många olika arbeten som att odla potatis, gurka, plocka bär, städa gator eller vakta bilar på olika parkeringar.

Familj och barn

Agron gifte sig för första gången då han var sjutton år. Efter tre månader blev hans fru med barn och de fick en dotter efter ett års äktenskap. När dottern var fyra månader gammal lämnade han sin fru för att hon var otrogen. Han tog med sig flickan hem till sin mamma som tog hand om henne. Efter sitt första äktenskap gifte sig Agron tre gånger till, men dessa äktenskap var inte bra och kärleksfulla. När han träffade sin femte fru, som han fortfarande är gift med, kände han att hon var den rätta för honom. Hans fru hade bara sin mamma kvar i livet, därför hade de inget problem med att gifta sig, ingen var emot det. De hade inte någon bröllopfest på grund av ekonomiska problem och de hade ingen en stor släkt att fira med. Därför valde de att rymma. Han var tjugo år och hans fru var femton år. I dag har de fyra gemensamma barn och de älskar varandra mycket.

Agrons största önskan har varit att ge sina barn ett bra liv och en utbildning, för att de inte ska få det som han har haft det. Men tyvärr har han inte lyckats med det. Han misslyckades för att situationen för romer i Serbien är exakt likadan nu som den var när han var liten. Barnen kan varken läsa eller skriva. De har inte gått i skolan av samma anledningar som deras pappa inte gick i skolan. –Det är svårt att skicka barnen till skolan och lova dem att vi får bo kvar ända tills de går ut skolan. Det är svårt att behöva ljuga för dem och lova något som man inte kan stå fast vid. Jag vill inte att mina barn ska behöva byta skola nästan varje månad med nya vänner, nya lärare och nya problem, säger Agron. Familjen har flyttat runt mycket och det har varit jobbigt för alla. De har varit med om många negativa händelser som både Agron, hans fru, hans mamma och barnen kommer att minnas hela livet. Agron vill helst inte gå in på detaljer, han klarar inte av att prata om det utan att få mardrömmar efteråt. Men familjen Diljaj blev många gånger misshandlade och diskriminerade av gadjé. Agron kan lite serbiska i dagsläget, det lärde han sig när han var ute och jobbade på olika ställen. Hans fru och barn talar ingen serbiska alls.

Hygien och hälsa i Serbien

För att hålla sig rena fick familjen tvätta sig ute på gården vid en kran som låg en mil från deras tält. Under sommartiden promenerade familjen till den här ”tvättgården”. Killarna följde med dit

för att hjälpa till med att bära och tjejnerna för att tvätta. Att hålla en bra hygien var svårt i och med att de inte hade sitt eget hus. Barnen var ofta sjuka men de hade inte råd att gå till läkaren. För att få ner febern brukade de skära itu en potatis, lägga den på pannan och binda en scarf runt. Ibland stoppade de in potatisarna i strumporna. Allvarligare sjukdomar kunde de inte göra så mycket åt. Det var ingen i samhället som ville hjälpa dem. I staden där de bodde fick de fattiga romerna hålla sig till de fattiga och de rika till de rika. Det var så de delade upp sig. Och så klart, gadjé höll sig undan alla romer.

Traditioner

– Jag är rom och följer mina romska traditioner och håller mig till min kultur oavsett vilka svårigheter jag har nu och har haft tidigare. Vi romer i arligruppen firar våren den sjätte maj. Efter klockan elva på kvällen den femte maj badar man i brännässlor och blommor för att välkomna våren. Morgonen efter stiger man upp vid femtiden för att slakta ett lamm, grilla och äta det tillsammans med familjen. Agron berättar om en annan tradition som han ärvt efter sin pappa. Man bakar ett runt bröd som man lägger en slant i. Man bjuder hem den närmaste släkten och goda vänner på middag. När alla är samlade och måltiden ska serveras tar värden fram brödet. Alla ska vara med och hålla i brödet. Man ska snurra brödet tre varv och samtidigt be en speciell bön, därefter bryter man brödet så att alla får sin del. Den som hittar slanten i brödet blir rikare. – Det är viktigt för mig att behålla de här traditionerna, säger Agron. Men det viktigaste av allt är modersmålet som visar att vi är romer. Våra traditionella kläder används inte i vardagen numera.

Resan till Sverige

Agrons nära vän hade precis kommit tillbaka till Serbien från Sverige. Han berättade om Sverige, hur bra det var där, att han sökt asyl men att han tyvärr hade blivit utvisad. Agron slogs av en tanke att han skulle åka till Sverige och söka asyl. Vännen ville hjälpa Agron och hans familj och erbjöd sig att låna dem pengar till resan. Agrons fru ville inte med tanke på att det var en hög summa de behövde låna, men Agron gav sig inte. Han bestämde sig för att låna pengarna och försöka rädda sina barn ur den svåra situationen som familjen var i. Han ville ge barnen möjligheten till ett bättre liv. Vännen hjälpte Agron med att söka upp mannen som hade kört honom till Sverige. Efter två dagar hittade de mannen och kom överens om ett pris. Resan till Sverige tog trettionio timmar och kostade familjen Diljaj 1800 euro som motsvarar 16 000 kronor. Mannen som körde familjen lämnade av dem i Malmö vid Migrationsverket. De hade inga svårigheter med att lösa resten. Nu lever Agron och hans familj i Alvesta i Sverige. De har det bra och trivs, de har sin egen lägenhet och kan känna sig tryggare än i hemlandet. Familjen vet inte om de kommer få stanna i Sverige, men de hoppas på det. De har varit ärliga och berättat för Migrationsverket hur de har haft det och vad de har fått gå igenom. De har berättat sanningen.

”Vi visste inte vad semester var”

Beitus

Vi intervjuar Beitus, en man som tillhör den romska gruppen arli. Han är född 1961 i Kosovo i forna Jugoslavien. Vi börjar med att fråga honom om hans barndom.

Barndom

Kan du berätta för oss om din uppväxt och barndom?

– Min uppväxt var jättesvår. Vi var åtta personer i min familj; mamma, pappa och sex barn. Vi var fyra pojkar och två flickor. Min far hade inget stadigt jobb, inte mor heller. Min far jobbade som svetsare och vi jobbade i Vojvodina, som är en del av Serbien. Vi planterade majs, socker och blommor. I min barndom var det inte som nu, man tänkte inte på vänskap, man tänkte på att jobba. Mina föräldrar krävde att vi skulle hjälpa dem i lantbruksarbetet. Man var tvungen att jobba under sommaren för att ha mat till vintern. Vi visste inte vad semester var. Så var det i min generation.

I dag planerar man vad man ska göra under sommaren och vart man ska åka, men så var det inte förr i tiden. Hur var det med skolan på den tiden? – Det fanns en skola men där undervisade de inte på vårt språk. Det var svårt i skolan och det var språket som var problemet. Undervisningen var bara på albanska, vi var romer och talade romani. Det tog lång tid innan vi lärde oss albanska och innan vi kunde språket blev vi underkända.

Att skaffa sig ett levebröd

Fick ni flytta från olika byar eller bodde ni i samma område? – Vi bodde i en by, men det fanns inte alltid tillgång till jobb i den byn. Därför var vi ibland tvungna att resa runt för att få jobb, bland annat till Makedonien. Dit åkte vi ibland för att jobba i kortare eller längre perioder. Vi brukade plocka paprika och tomater. När det inte längre fanns något att göra där reste vi till en annan plats och plockade majs. Det gjorde vi bland annat i Vojvodina.

Bostad

Bodde ni hus, lägenhet eller tält? – Vi hade inget eget hus när vi var små utan vi fick hyra bostad. När vi blev lite äldre lyckades vår familj bygga ett eget hus. Det tog lång tid men vi lyckades till slut.

Giftermål

Hur träffade du din fru? – När jag var ung fick man inte prata med tjejer om man var kille. Om man gjorde det och pappa fick reda på det kunde man få stryk. Vi hade alltså inte möjlighet att träffas för att lära känna varandra. Det var pappa och mamma som bestämde, de valde en tjej från en bra familj. Oavsett vem bruden var så var det föräldrarna som bestämde. Man fick inte säga nej till dem.

Hälsa

Berätta om hur det har varit att hålla sig ren och frisk under ditt liv.

– Vi höll oss friska. För det första eftersom vi inte blandade oss med andra. Som jag kommer ihåg åt vi likadant som idag. Men grönsaker och frukt var inte kemiskt odlade och växte inte i växthus. Vi tänkte inte på det men vi var friskare på den tiden. När barnen var sjuka, vad gjorde ni då? – Det fanns ju läkare men vi gick aldrig dit. Vi gjorde läkemedel från blommans alla blad. De gamla lärde oss unga att göra egna läkemedel. Vi lärde oss så vi kunde ge detta vidare till våra barn. Alla blommor hade olika effekt som gjorde att vi blev friska. Hur var det för en kvinna när hon skulle föda, fick hon besöka sjukhuset? – Nej, varje gravid kvinna födde i sitt hem och det var äldre kvinnor som hjälpte till. På det sättet kunde kvinnan vara säker på att barnet inte skulle bli skadat. Brukade ni få hjälp av samhället när någon var sjuk? – Nej, nej, ingen brydde sig. Vi var utslängda överallt. Det kändes som att ingen fanns där för oss.

Familj och barn

Vad har du önskat att ditt barn ska lära sig? – Skolan är självklart bra, men i skolan händer det mycket. Barnen umgås med kompisar och gör saker som de inte skulle göra. Skolan är till för att klara en utbildning, inte för att göra något dumt. Här i Sverige har du möjlighet att klara skolan, men det gick inte i Kosovo. Men nu, vilket språk du än talar, går det att klara en utbildning. Vill du att ditt barn ska gå i skolan och få en bra utbildning? – Det är jättebra att barn går i skolan. Det är viktigt att få en bra utbildning. Då blir det lättare att få jobb. Det är synd om de barn som inte klarar av att få en utbildning. I dag finns det mycket ny teknik som kan hjälpa barnen när de är i skolan, exempelvis internet och mobiltelefoner.

Samhälle och fritid

Berätta om umgänget med andra romer. – Förr umgicks vi bra med varandra. Men 1972 kom en tid då det var många som åkte i väg för att jobba i Tyskland, Schweiz och Italien. Det fanns folk som ljög för våra gamlingar. De berättade att man kunde bli mördad av tyskar och italienare. De lurade oss bara för att de själva ville åka. Några av romerna åkte, några stannade. Så var det.

Hur är kontakten med romer här i Sverige?– Det går bra med romerna. Vi pratar med varandra men ändå är varje person för sig. Alla har sin väg, sina jobb. Alla kämpar för att få jobb. Det är inte som på 1970-talet. Nu är det annorlunda. Hur är kontakten med samhället? Får ni få hjälp om ni behöver?– Ja, nu finns det människor som hjälper oss. Det finns sociala inrättningar och organisationer där vi kan få hjälp. Men detta är bara i Sverige, inte i Kosovo till exempel. I Sverige spelar det ingen roll vad man har för nationalitet, om man är rom eller svensk. Svenskarna, de respekterar oss. Det är i första hand det du gör som är viktigt här, vi har alla samma rättigheter. Det är det som är bra i Sverige.

Religion

Är du aktiv i någon kyrka? – Jag tror på Gud. Jag tror att det är vår grej att vi ska vara närmare Gud och att vi ska hålla oss till hans styre.

”Som tolk har man vänner från många länder”

Emina

Emina tillhör den romska gruppen arli. Hon föddes i Makedonien 1985.

Barndomen

Vi ber henne att berätta om sin uppväxt. – Jag kommer från forna Jugoslavien. Jag är född i Makedonien, och vi bodde i Presovo som är en mindre stad mellan Makedonien och Serbien. Min pappa jobbade som snickare där. Jag kommer ihåg att min pappa sa att vi måste åka utomlands, till något land inom EU och 1991 kom vi till Sverige. Först bodde vi på en flyktingförläggning i Flen. Sedan bodde vi två och ett halvt år i Söderfors i Gävleborgs län innan vi blev utvisade. Vi skulle återvända till Jugoslavien, men vi bestämde att åka vidare i Europa och då åkte vi till Tyskland.

Var det lätt på den här tiden att ta sig över gränserna i Europa? – Vi hade pass men det var svårt att få visum till Tyskland. Min pappa fick betala flera tusen D-mark för att vi skulle kunna ta oss över gränsen. Kan du berätta hur det var, åkte ni bil och båt från Sverige? – Som jag minns det åkte vi bil. Det fanns folk i Polen som tog människor över gränsen till Tyskland. Vi träffade en man som sa att för att komma till Tyskland måste vi först gå genom skogen. Han sa till oss att vi skulle vara tysta för det bodde folk nära skogen. Mina föräldrar var både oroliga och ledsna, vi visste inte vad som skulle hända. Det är klart att vi var rädda för att passera gränsen illegalt. Två medelålders män följde med oss. De skulle föra oss från Polen till Tyskland. Det var inte långt, men det var vatten emellan. När vi kom fram till vattnet mårde min pappa så dåligt att han var medvetslös. Männena sa att vi skulle åka kanot och de pumpade upp en gummikanot. Mina föräldrar var inte smala, de var kraftiga, vi var fem barn, mamma, pappa och en person som skulle hjälpa oss över. Sju personer som skulle åka i en gummikanot. Det var kaotiskt.

”Herre Gud så här kan vi inte åka, det här är ju hemskt, vi kommer att sjunka”, sa min mamma. Vi barn förstod inte så mycket, vi var små, jag var sex-sju år och min yngsta syster var två år, ”Vi kommer att hjälpa er”, sa männen. Men mamma var bestämd:” Nej, vi tänker inte åka över. Vi åker tillbaka”. Tack vare min mamma fick vi återvända samma väg. Vi hörde en hund och när den märkte att det var människor i skogen började den skälla. Det var livsfarligt. Vi åkte till min morbror och han hjälpte oss att hitta en tysk man som kunde köra oss i bil över gränsen till Tyskland. Vi fick lägga pengar i mitten av passen för att vi skulle få passera gränsen, sedan åkte vi in i Tyskland. Vi kom till Karlsruhe, det värsta var flyktingförläggningen där. Det var stor skillnad om man jämför med Sverige. Vi bodde i Tyskland i fyra och ett halvt år. Mina föräldrar fick arbete och vi syskon fick en syster till. Sedan blev vi utvisade och åkte tillbaka till Sverige. Vi åkte båt mellan Danmark och Sverige. När vi skulle passera gränsen sa mamma att vi måste blanda oss med andra. Vi hade tur för det var ingen i passkontrollen. När vi kom till Stockholm sökte vi asyl. Vi fick transfer till Laxå där vi bodde i några år. Efter en tid fick vi uppehållstillstånd. Vi är tacksamma för att vi fick

stanna i Sverige och utbilda oss. Vad var det som fick er att flytta från Presovo? – Vi hade en egen villa där och det var bra. Men det blev krig, livet blev svårt och vi kunde inte bo kvar. Mina föräldrar blev misshandlade av albaner. Vi var tvungna att ta oss därifrån och åka ut i Europa.

Hälsa

Berätta hur det varit att hålla sig ren och frisk under ditt liv. – Jag har bott i forna Jugoslavien i fyra och ett halvt år, jag har bott i Sverige och i Tyskland. Jag är uppväxt i Europa, den längsta tiden har jag bott i Sverige. Det var svårt när vi bodde i forna Jugoslavien jämfört med hur det är i Sverige. Man fick hämta ved, elda och värma vatten, men min mamma var jätteduktig, vi hade det rent, det var perfekt.

Familj och barn

Hur träffade du din man? – Jag skapade ett konto på nätet och träffade honom via det. Vi lärde känna varandra där. Sedan träffades vi flera gånger. Jag frågade varifrån han kom och han berättade det. När vi hade känt varandra i tre, fyra månader bestämde vi att vi skulle gifta oss. Har du gift dig med honom eller har ni rymt? – I vår kultur kan man inte gifta sig med vem man vill hur som helst. Det beror på vem det är, vilken familj personen tillhör och varifrån familjen kommer. Jag förstod att min pappa skulle vara emot vårt giftermål om jag berättade var min killes familj kom ifrån. Det var ingen idé att komma att fria till mig. Vi bestämde att jag skulle rymma, det var den enda utvägen. Men jag berättade för min mamma att jag var tillsammans med honom. Mamma frågade hur gammal han var. När jag sa att han var 25 år frågade mamma om han varit gift: ”Han kanske har varit gift. Du är 20 år och han är 25 år, det är ovanligt att romer gifter sig så sent”. Jag sa till mamma att han var en trevlig kille. Mamma bad då att få prata med honom. Först frågade hon honom: ”Vems son är du, hur gammal är du, har du varit gift”? När han förklarade att han inte hade varit gift sa mamma: ”Det är upp till dig, jag blandar mig inte i”. Sedan rymde jag, vi gifte oss och nu har vi tre barn, två flickor och en pojke; Ajsa, Amela och David. De är nu sju, fem och två år gamla. Trivs du med din man? – Absolut. Jag trivs, jag mår bra, jag har skapat en familj. Jag är nöjd med mitt liv. Vad önskar du att dina barn ska lära sig för livet? Det är klart att jag vill dem det bästa. Jag vill att de ska utbilda sig till något bra eftersom den möjligheten finns här i Sverige. Man kan bli vad man vill, bara man har vilja. Min önskan är att de ska utbilda sig till frisörer det är ett roligt jobb. De är två systrar, de kan öppna en egen frisörsalong. Är det någon i din familj som jobbar som frisör? Ja, min make. Det är därför jag vill att mina barn ska utbilda sig till frisörer. Min mamma har också erfarenhet av det.

Arbete

Kan du berätta om de arbeten du har haft!

– När jag hade gått ut gymnasiet ville jag prova på att arbeta som tolk. Jag tyckte det verkade roligt. Jag fick jobb genom Falu tolkservice och har jobbat där i cirka fyra år. Hur har du lärt dig till tolk? – Jag har gått tolkutbildning i Storvik.

Samhälle

Berätta om umgänget med andra romer? – Jag bor i Borås, det är en stor stad. Här finns det många romer från olika orter som vi umgås med. Vi trivs tillsammans. Det finns också några romer som vi inte umgås med, men det är upp till dem. Umgås du med icke-romer? – Det är klart, jag har ju svenska kompisar. Mina arbetskamrater kommer från många olika länder. Som tolk har man vänner från många länder. Har ni kontakt med socialen? – Med socialen har jag ingen kontakt, jag försörjer mig själv.

Kultur och fritid

Vad betyder romsk kultur för dig? – Det betyder mycket för jag är en rom. Berätta om hur det varit att behålla modersmålet! – När vi var små pratade vi romani. Det är klart man pratar sitt hemspråk hemma. Här i Sverige pratar jag romani med mina föräldrar, med mina romska kompisar och med mina barn, men det blir automatiskt så att jag måste använda några ord svenska också.

Hur ser du på kultur och fritid, brukar ni ha mycket fester, speciella kläder? – Det finns folk som har fester. Vi har våra ”kulturkläder”, de heter dimije salvari. Vad brukar du göra på fritiden? – På sommaren brukar vi gå ner till stan och fika, umgås, åka med barnen till Leo´s Lekland, eller åka till Skara sommarland. Vi umgås med släkt och vänner ute när det är fint väder. På vintern när det är snö brukar vi åka pulka med barnen, det är roligt.

Religion

Är du aktiv i någon kyrka eller moské? – Jag har växt upp i en muslimsk familj. Min pappa är muslim. Han var inte en sträng muslim, han bestämde om sig själv och vi barn vi var ansvariga för oss själva. Jag och mina syskon åt fläsk i skolan fast det fanns mat för dem som inte åt fläsk. Sedan träffade jag min man, han var Jehovas vittne och odöpt förkunnare. Han berättade om Gud Jehova, hur Han är, vad Han har lovat oss och hur det kommer att bli i paradiset. Då tänkte jag att det här är någonting som är bra och jag började studera religionen. Jag har varit gift i åtta år och jag har studerat läran i flera år. Nu har jag bestämt mig, jag vill bli ett Jehovas vittne. Mina barn tycker att det är bra fast de är så små. De känner kärlek från Gud Jehova, vi är en Jehovas vittnefamilj, det går jättebra.

”Den romska kulturen visar vem jag är”

Zorica Stankovic

Zorica föddes år 1964 i staden Belgrad i Serbien. Hon har bara en bror kvar i livet. Båda föräldrarna blev dödade under kriget i Serbien. Zorica har inte så mycket kontakt med sin bror. Han bor i Australien och är gift och har familj där.

Barndom och skolgång

Zoricans uppväxt var svår och hennes skolgång var mycket dålig. Hon gick i skolan fram till fjärde klass, sedan hade familjen inte råd att låta henne gå kvar i skolan.

– I Serbien fick man köpa allt själv, berättar hon. Både böcker, pennor och annat.

I hennes familj var det bara pappan som jobbade och hans lön skulle räcka till hela familjen.

– Som tur var hade vi vårt eget lilla hus. Det hade min mamma ärvt efter sina föräldrars död. Så vi slapp betala hyra till någon eller bo ute i tält, fortsätter Zorica. Jag bodde i det huset under hela min uppväxt, jag föddes där och jag slapp flytta runt.

Hälsa och hygien

Zorica har inte haft några svårigheter att hålla sig ren. När hon bodde i Serbien hade hon tvättmaskin där hon tvättade sina kläder som hon sedan torkade ute i trädgården.

Hon pratade väldigt bra serbiska och hon fick all hjälp av samhället vad gäller sjukvård.

Zorica Stankovic är ett serbiskt namn så Zorica hade lite mer rättigheter än vad folk med romska namn hade. Det tänkte hennes föräldrar på när hon var liten, därför bytte de efternamn från Bajrami till Stankovic.

Att bilda familj

Zorica har varit gift en gång. Hon gifte sig 1984 när hon var tjugo år. Två år senare skilde hon sig eftersom hennes man ofta misshandlade henne. De har inga barn tillsammans och det tackar Zorica Gud för. Mannen hon var gift med var serb. I början gick allt bra och de var lyckliga tillsammans, men efter åtta månader började misshandel och diskriminering. Zorica hade ingen hon kunde vända sig till, så hon fick stå ut med allt. När hon insåg att hon verkligen inte stod ut längre anmälde hon mannen till polisen, men det hjälpte inte. – Polisen trodde mer på honom än på mig, för min man var ju gadjo, säger Zorica. När Zorica bestämde sig för att lämna sin man sa han till henne: ”Jag har aldrig älskat dig, allt var bara spel. Jag hatar romer och ville gifta mig med dig för att kunna behandla dig som en slav.” Zorica orkade inte bemöta det han sa. Hon vände sig bara om och gick sin väg. Hon har inte gift om sig.

Resan till Sverige

Zorica jobbade som städerska på McDonalds. Hon klarade sig ganska bra ekonomiskt. Men i slutet av augusti 2012 fick hon ett samtal från sin kusin som bor här i Sverige. Kusinen erbjöd henne att komma till Sverige och Zorica tackade ja. Hon tog semester från jobbet och redan den första september kom hon till Sverige. Hon bodde hos sin kusin och hennes familj. En kväll hände något som hon aldrig trodde skulle hända. Hennes kusin började bråka om något väldigt känsligt och Zorica blev utslängd ur lägenheten. Hon hade ingenstans att ta vägen, den natten sov hon över hos sin kusins granne som bodde mittemot kusinen i samma hus. Grannen pratade med Zorica och rådde henne att stanna kvar i Sverige genom att söka asyl. Zorica tyckte att det var värt ett försök, så hon bad grannen visa henne till Migrationsverket. Grannen gav henne lite råd om hur hon skulle göra. Nu är Zorica kvar i Sverige som asylsökande och hon är bosatt i Alvesta. Hon trivs, hon har lärt känna andra människor och fått många vänner. Hon tycker att hon klarar sig bra och hoppas att få stanna i Sverige.

Kultur

I dag umgås Zorica bara med romer, och då är det romer som tillhör olika grupper. Själv är hon gurbeti, andra romer hon ofta umgås med är arlije. – Den romska kulturen betyder mycket för mig, säger Zorica. Den visar vem jag är. Modersmålet använder hon nu tillsammans med andra romer. När Zorica var gift pratade hon bara serbiska och höll nästan på att glömma sitt romska språk.

Romernas språk

På denna sida kan du läsa om romernas språk. Ta reda på vilka ord som svenskan lånat. Det romska språket, romanés eller romani chib, finns i olika dialekter. Språkets ursprung är fortfarande synligt, då det är ett indoeuropeiskt språk som är besläktat med sanskrit.

Romerna har genom sitt språk lämnat spår efter sig i de olika världsspråken och därför känner många igen romska ord från sitt eget språk.

Låneord som svenskan använder är t.ex. tjej, lattjo, lack, bengalo, tji, lovor, beng, jycke. (Flicka, roligt, arg, jävlig, inte, pengar, dum, hund)

Kan du höra eller gissa vilka språk som dessa romska låneord använder?

Nakh, jaka, khan, bahl, pani. (Näsa, ögon, öron, hår, vatten. Dessutom uttalas alla tal 1 – 10 på samma sätt)

Jekh

Duj

Trin

Štar (uttalas schtar)

Panš (uttalas pansch)

Šov (uttalas schov)

Efta

Oxto (uttalas ochto)

Inja

Deš (uttalas desch)

Du kan även höra hur talen uttalas genom att klicka på filmklippet nedan.

Efta, oxto, inja. (Sju, åtta, nio) Dushmano, bine, gatha. (Fiende, bättre, klar) Nepoto, lungo. (Brorson, lång)

(Rätt svar: indiska, grekiska, rumänska, italienska)

Majoriteten av romerna i världen talar romani chib. Dialekterna som talas är bl.a. khelderash, lovari, kaale, romungri, sinti, gurbeti, arli, bejash m.fl. Romani chib är ett erkänt nationellt minoritetsspråk i Sverige. I Sverige är fem dialekter erkända:

Khelderash

Lovari

Svensk romani

Kaale

Arli/gurbeti

Uppgifter som du kan lösa själv

På denna sida kan du själv testa dina kunskaper om romer.

Du kan enkelt skriva ut varje uppgift genom att klicka på utskriftssymbolen.

Den romska flaggan ska skrivas ut och målas i de korrekta färgerna

Den romska flaggan ska färgläggas i de korrekta färgerna

www.romernashistoria.se

P

Frågelek

När kom romerna först till Sverige?

Varifrån kommer romerna ursprungligen?

Hur många romska grupperingar är erkända i Sverige?

Hur många romer finns det i världen?

Hur många romer lever i Sverige?

När firar romerna sin nationaldag?

Vad symboliserar (betyder) färgerna i den romska flaggan?

När fick romerna rösträtt, rätt att gå i skolan, rätt till sjukvård?

Vilken färg på kläder bar romer i sorg?

Känner du en rom?

www.romernashistoria.se

P

Frågelek, mer krävande

När tror man romerna lämnade sitt ursprungsland?

När infördes in- och utreseförbud för romer i Sverige.

När togs den bort?

Hur många romer dog under andra världskriget 1939 – 1945?

Vad betyder ordet nakh på romani chib?

Vilka svenska ord betyder det samma på romani chib?

Vilken romsk grupp räknas till den första i Sverige?

Romska barn hjälpte till att försörja familjen, vad sålde barnen?

Hur många dagar isolerades ett nyfött barn?

När erkändes romerna som en nationell minoritet i Sverige?

www.romernashistoria.se

